

MEMORISATIE VAN DE ILIAS

*Een studie naar de aanwezigheid van associatieve en affectieve linguïstische kenmerken voor
het memoriseren van tekst in de Ilias*

S.C.J. (Sophie) van de Loo

s1008952

Bachelorscriptie Grieks

dr. R.J.J. Blankenburg

22-06-2020

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	Memorisatie door associatie en affectie	7
2.1	Inleiding	7
2.2	Memorisatie in het brein	8
2.3	Associatie als linguïstische mnemotechniek	11
2.3.1	Historie van associatie	11
2.3.2	Associatie en het brein	12
2.3.2.1	<i>Priming</i>	13
2.3.2.2	Het betrekken van sensorische systemen	14
2.4	Affectie als linguïstische mnemotechniek	16
2.4.1	Historie van affectie	16
2.4.2	Affectie en het brein	18
3.	Associatie en affectie in de <i>Ilias</i>	20
3.1	Associatie als mnemotechniek in <i>Ilias XXII 306-436</i>	20
3.1.1	<i>Priming</i> als mnemotechniek	20
3.1.2	Betrekking van (visuele) sensorische systemen als mnemotechniek	23
3.2	Affectie als mnemotechniek in <i>Ilias XXII 306-436</i>	28
3.2.1	Angst en verdriet	29
3.2.2	Wraak en woede	30
3.2.3	(Fysiek) leed	31
3.2.4	Schema van affectie in <i>Ilias XXII 306-436</i>	33
4.	Model van de associatieve en affectieve mnemotechnieken in de <i>Ilias</i>	36
4.1	Model associatie en affectie	36
4.2	Analyse model met associatieve en affectieve mnemotechnieken	39
5.	Discussie en conclusie	41
5.1	Discussie	41
5.2	Conclusie	46
6.	Bibliografie	47
6.1	Primaire bronnen	47
6.2	Secundaire literatuur	47
6.3	Bronvermelding afbeeldingen	49
7.	Bijlagen	51
7.1	Homerus, <i>Ilias XXII 306-436</i>	51

1. Inleiding

In Plato's *Ion* rond 380 v. Chr. voert Socrates een gesprek met de rapsode Ion, die Homerus' epen voordraagt en uitlegt. Daarin stelt Socrates Ion op de proef en daagt hem uit een stuk Homerus te citeren. Ion blijkt zeker van zijn zaak te zijn:

Σωκράτης: “ἐὰν μνησθῶ τὰ ἔπη, ἐγὼ σοι φράσω.”

Ἴων: “Ἀλλ’ ἐγὼ ἐρῶ· ἐγὼ γὰρ μέμνημαι.”¹

Hieruit kan men opmaken dat Ion bekend was met de Homerische epen uit herinnering en in staat was om ze te reciteren uit het hoofd. Dit wijst erop dat deze epen tot in Plato's tijd ten minste ten dele oraal waren gebleven en werden voorgedragen door zogenoemde rapsoden. Tegenwoordig is deze overtuiging terug te vinden in de handboeken. Men gaat er (soms zelfs blindelings) vanuit dat de epen van Homerus werden voorgedragen. Naast het bewijs dat Plato's *Ion* levert, is er echter geen enkele primaire bron uit de oudheid die deze oraliteit en haar impact op de toehoorders bevestigt. De *Ilias* die nu bekend is, is een geschreven tekst. Eén vaste versie ontstaat volgens West alleen wanneer de volledige tekst opgeschreven is.² Er zijn onderzoekers die de orale overlevering van de *Ilias* in twijfel trekken en stellen dat het epos slechts gelezen werd.

Naast de welbekende Homerische kwestie, buigen vele onderzoekers zich ook over de orale traditie van Homerus' epen. Er heerst onzekerheid over de stelling dat de *Ilias* werd voorgedragen en niet alleen werd gelezen. Wolf 1795 concludeert in zijn *Prolegomena ad Homerum* dat de epen liederen waren die werden overgebracht in een orale traditie en bij iedere voordracht een beetje veranderden. Epen werden honderden jaren zo overgeleverd en in de zesde eeuw voor Christus opgeschreven.³ Enige tijd na Wolf, in 1928, publiceerde Milman Parry zijn onderzoek, waarin hij een theorie ontwikkelde, waarop Albert B. Lord in zijn *The Singer of Tales* voortborduurde: *the Oral-Formulaic Theory*. Deze theorie houdt in dat de Homerische epen gecomponeerd waren als geïmproviseerde orale voordrachten met vaste formules en *epitheta*. Met deze theorie kon er een simpel antwoord gegeven worden op vele kwesties rondom het ontstaan van de *Ilias* en de *Odyssee* en van vergelijkbare werken. Er ontstond echter onvrede onder enkele onderzoekers, zoals blijkt uit het werk van Michael Curschmann. Hij is het er niet mee eens dat iedere tekst óf oraal óf geschreven is. Een combinatie, een zogenaamde transitionele tekst, is volgens hem mogelijk. Ruth Finnegan

¹ Plat. *Ion* 537a; Vert.: **Socrates:** “Als ik me de versregels kan herinneren, zal ik ze aan jou voordragen.” **Ion:** “Ik zal ze citeren, want ik ken ze.” (vertalingen zijn van eigen hand).

² West 2001, 3.

³ Jensen 1980, 57.

bekritiseert deze theorie ook. Zij beweert dat orale en geschreven literatuur interactie met elkaar hebben in de moderne wereld en dat dat dus in de oudheid waarschijnlijk ook mogelijk is geweest.⁴ Kelly 2012 voegt toe dat Homerus' stijl zo ontwikkeld is om op publiek te reageren en ook inspeelt op de aanwezigheid van een publiek, dat er wel een orale traditie móést zijn geweest.⁵ Ook Bird 2010 betoogt dat de *Ilias* in een orale traditie stond. Hij haalt hier het argument van de multitekstualiteit en de verschillende versies van de *Ilias* aan. Tot in de eerste eeuw v. Chr. zijn er textuele variaties blijven bestaan. Deze verschillende versies moeten er volgens Bird op wijzen dat de *Ilias* mondeling werd overgedragen.⁶ Bowra 1952 plaatst Homerus in het midden van een belangrijke verandering die veroorzaakt werd door de introductie van het schrift. Voor Homerus' tijd was er eeuwenlang sprake van orale voordrachten, die grotendeels geïmproviseerd werden en rijk waren aan formules en metra. Bowra beweert dat Homerus hiermee vertrouwd is en ze ook stelselmatig gebruikt. Als Homerus daarnaast in staat is om het schrift te gebruiken, kan hij meer precisie en zorg aan zijn werk geven dan een improviserende dichter.⁷ Homerus is dan als het ware een dichter die gebruik maakt van het schrift, bouwend op een orale traditie. Tegenwoordig wordt deze theorie, die de theorie van Lord tegenspreekt, steeds meer als zodanig geaccepteerd. Schadewaldt 1943 stelt dat de epen zo excellent zijn dat ze de limieten van de orale traditie te boven gaan. Ook beweert hij dat ze veel te lang zijn voor welke mondelinge voordracht dan ook. Hij toont deze uniciteit aan met de architectonische kenmerken in de epen en stelt dat het daardoor onmogelijk is dat de epen volledig oraal gecomponeerd zijn.⁸ Lohmann 1970 onderzocht de toespraken in de *Ilias* en concludeert dat de dichter ingewikkelde technieken heeft gebruikt, die erop wijzen dat de *Ilias* geschreven is. Hij stelt echter dat de dichter binnen deze geschreven techniek wel gebruik heeft gemaakt van orale compositietechnieken.⁹ Honko 2011 zegt dat het tekstualiseren van orale epen onmogelijk is. Hij beweert dat een orale voordracht niet in letters en woorden te vangen is. Paralinguïstische kenmerken, zoals expressie, kunnen simpelweg niet in het schrift weergegeven worden. Er zijn volgens Honko bij een epische voordracht meerdere kanalen van communicatie tegelijk actief. Men onderschat het onmogelijke proces van de tekstualisatie van zo'n epische voordracht.¹⁰ Aangezien men in het heden de Homerische epen op schrift heeft, betekent dat volgens Honko

⁴ Parry 1971, 1-239; Lord 1960; Curschmann 1967; Finnegan 1977.

⁵ Minchin 2011, 1.

⁶ Bird 2010.

⁷ Bowra 1952, 429-432.

⁸ Schadewaldt 1943.

⁹ Lohmann 1970.

¹⁰ Honko 2011, 7.

dat deze epen nooit oraal geweest zijn. Jensen 2011 geeft in haar werk argumenten voor en tegen het idee dat de epen van Homerus mondeling werden overgedragen. Uiteindelijk pleit ze voor de orale overleveringstraditie van de *Ilias* en *Odyssee*. Hierbij noemt ze wel dat er tegenwoordig nog steeds geen hard bewijs is voor de stelling dat Homerus een orale dichter was en zijn epen mondeling werden voorgedragen.¹¹

In de studies van Homerische epen wordt de theorie van Lord nog steeds hevig bediscussieerd, maar op nieuwe manieren met moderne theorieën. Grote orale tradities bestaan nog steeds en worden ook bestudeerd, omdat ze relevant kunnen zijn voor het begrip van de Homerische epen, die alleen overgeleverd zijn op schrift. *The Oral-Formulaic Theory* is eigenlijk een paradox. Er wordt gepleit voor de voorstelling dat de Homerische epen mondeling zijn overgeleverd, terwijl er alleen een geschreven versie van is. Ik stel dat het noodzakelijk is om te bepalen of de geschreven vorm wel écht de essentiële onderdelen van een oraal gecomponeerd gedicht bevat of niet. Hier heeft González zich in 2013 ook aan gewaagd. Hij kwam met een nieuwe theorie waarin hij stelt dat de geschreven tekst van de *Ilias* als bewijs dient voor de stelling dat de rapsoden de tekst die ze oraal voordroegen, opschreven als transcript. Dit transcript diende als hulpmiddel voor hun voordracht, waarin een beperkte ruimte was voor improvisatie. Deze transcripten ontwikkelden zich volgens González uiteindelijk tot een groot script dat de rapsoden uit het hoofd begonnen te leren en dat letterlijk geciteerd moest worden tijdens hun orale voordracht.¹² Dit script was dus ook duidelijk bedoeld om uit het hoofd geleerd te worden.

In deze scriptie wordt onderzocht of er linguïstische mnemotechnieken aanwezig zijn in de *Ilias*, die aangeven dat de *Ilias* geschreven is om uit het hoofd geleerd te worden, zoals González stelt. Hiervoor zal er gekeken worden naar de associatieve en affectieve linguïstische kenmerken die bijdragen aan het memoriseren van teksten zoals epen. Dit wordt gedaan vanuit een moderne invalshoek met nieuwe taalwetenschappelijke theorieën over het onthouden en opslaan van teksten in het menselijke brein. Als er linguïstische mnemotechnieken in de geschreven tekst van de *Ilias* aanwezig zijn, kan dat bewijs leveren voor de theorie van González, die stelt dat de geschreven tekst van de *Ilias* bedoeld is als leertekst voor de rapsoden die de *Ilias* oraal voordroegen aan publiek.

Met dit onderzoek wil ik vanuit een taalwetenschappelijke, moderne theorie over het memoriseren van teksten een steentje bijdragen aan het Homerische debat over de oraliteit

¹¹ Jensen 2011.

¹² González 2013.

van de *Ilias* (en de *Odysee*), zodat niet alleen Plato's *Ion* als enige, zekere bewijs dient voor de orale traditie van de *Ilias*. Hierbij staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Welke associatieve en affectieve linguïstische kenmerken voor het memoriseren van teksten zijn aanwezig in Homerus' Ilias?

In het eerste hoofdstuk zal de moderne theorie over het memoriseren van teksten aan de hand van associatieve en affectieve linguïstische kenmerken aan bod komen. Daarna zal in het tweede hoofdstuk een passage van de *Ilias* geanalyseerd worden aan de hand van deze theorie. Als blijkt dat de associatieve en affectieve linguïstische kenmerken voor het memoriseren van teksten ook aanwezig zijn in de *Ilias*, kan dat bewijs vormen voor de theorie van González en tevens bewijs voor de stelling dat op basis van associatie en affectie de *Ilias* in de oudheid werd voorgedragen en in een orale traditie stond, waarbij de geschreven versie, die nu nog bekend is, als leertekst diende.

2. Memorisatie door associatie en affectie

2.1 Inleiding

Tijdens een feestdiner gegeven door Scopas uit Thessalië, zong de dichter Simonides een lyrisch gedicht ter ere van zijn gastheer, waarbij hij ook een passage aan Castor en Pollux wijdde. Scopas vertelde de dichter dat hij hem alleen de helft van het bedrag zou betalen voor zijn panegyriek en dat hij de andere helft bij Castor en Pollux moest gaan halen, aangezien de helft van het gedicht aan hen gewijd was. Een tijd later kwam een bericht voor Simonides dat twee mannen buiten op hem aan het wachten waren. Simonides ging weg van het feestdiner, maar kon niemand vinden. Tijdens zijn afwezigheid stortte het dak van het gebouw waar het feestdiner werd gegeven in, zodat Scopas en zijn gasten verpletterd werden met de dood als resultaat. Hun lichamen waren zo verwoest dat hun naasten niet in staat waren om de lichamen te identificeren. Simonides wist zich echter precies te herinneren wie waar had gezeten aan de tafel en kon daardoor alle lichamen identificeren. Hiermee hadden ook Castor en Pollux hun prijs betaald voor het lyrische gedicht door Simonides van het feestmaal geroepen te hebben voordat het dak instortte. Simonides wordt door deze gebeurtenis de uitvinder van de *ars memoriae* genoemd, omdat hij dankzij zijn geheugen van de plaatsing van mensen aan de tafel de lichamen wist te identificeren. Hiermee staat hij aan het begin van een mentaal concept waar tot op de dag van vandaag nog steeds onderzoek naar wordt verricht. Simonides realiseerde zich dat een geordende rangschikking essentieel is voor een goed geheugen. Hij stelde dat personen die hun geheugen wilden trainen, plaatsen moesten selecteren en mentale beelden moesten vormen van dingen die ze wilden herinneren en die beelden op die plaatsen moesten opslaan, zodat de volgorde van de plaatsen de volgorde van de dingen handhaaft.¹³

Afbeelding 1: Simonides wordt door 2 mannen opgewacht weg van het feestdiner

De *ars memoriae* maakt ook een groot deel uit van de retorica. Zowel Cicero als Quintilianus besteedt een groot deel van hun werk (resp. *De oratore* en *Institutio oratoria*) aan het belang van de *ars memoriae* als

¹³ Yates 1966, 17.

techniek waarmee de redenaar zijn geheugen kan verbeteren en zo lange redevoeringen uit het hoofd kan houden zonder fouten te maken of een verkeerde tekst te herinneren.¹⁴ De kunst van de retorica heeft ervoor gezorgd dat op haar beurt weer het belang van het geheugen bekend bleef. Zo kwam de *ars memoriae* terecht in de Europese tradities en in de moderne wereld van nu, waarbij de mensen sinds de oudheid regels en voorschriften hebben opgelegd om het geheugen te verbeteren.

Wij als mensen in deze moderne wereld, creëren bij gelegenheid persoonlijke geheugensteuntjes om dingen te onthouden. Ons geheugen is echter niet cruciaal in deze wereld voor onze levens en beroepen. In de oudheid was dat wel het geval: het getrainde geheugen was voor hen van cruciaal belang. Het geheugen van de mensen uit de oudheid werd getraind door een kunst die afhing van intense visuele memorisatie, waarvan wij onvoldoende kennis hebben.¹⁵

De *ars memoriae* wordt geassocieerd met het gebruiken van mnemonische principes en technieken om geheugen te creëren en terug te halen. In de volgende paragraaf wordt beschreven hoe herinneringen in ons brein worden gemaakt en herinnerd.

2.2 Memorisatie in het brein

Het plaatsen van een herinnering in het brein gebeurt door het opslaan van een representatie van informatie. Dit veroorzaakt een fysieke verandering in het brein die resulteert in het inprenten van deze informatie op een bepaalde plek in het brein.¹⁶ Deze representatie van informatie vormt de basis voor de cognitie ervan in een nieuwe situatie. Dat zorgt ervoor dat de representatie een herinnering is in het geheugen van het brein.

Een herinnering wordt opgebouwd door sensorische input die synapsen in het brein activeren. Wanneer dezelfde synapsen weer geactiveerd worden op een later moment, treedt het geheugen al op. Er zijn verschillende gebieden in het brein die een rol spelen in het geheugen. Het hele brein draagt bij aan het leren en het geheugen, maar verschillende gebieden dragen op verschillende manieren bij aan dit geheugen. Sommige gebieden zijn gespecialiseerd in het leren en herinneren van woorden, andere gebieden zijn gespecialiseerd in het leren en herinneren van visuele objecten en weer andere gebieden zijn belangrijk voor het terughalen van bepaalde episoden uit iemands leven. Dit is het traditionele geheugen, waar men vaak naar verwijst, maar er zijn ook andere soorten geheugen.¹⁷

¹⁴ Yates 1966, 18.

¹⁵ Yates 1966, 20.

¹⁶ Carruthers 1990, 23.

¹⁷ Ward 2008, 195-196.

Short-term memory (STM) is geheugen dat informatie bevat die op dat moment enkele seconden beschikbaar is in het brein. Het heeft dus een gelimiteerde capaciteit. *Long-term memory* (LTM) refereert naar informatie die opgeslagen is en uren tot levenslang in het geheugen beschikbaar kan blijven. Het heeft een ongelimiteerde capaciteit.¹⁸ Het kunnen memoriseren van grote passages uit de Ilias valt onder *long-term memory*, vanwege het feit dat men passages langer dan enkele seconden moest en kon memoriseren.

LTM bestaat uit expliciet en impliciet geheugen. Er zijn perceptuele systemen aanwezig in het brein die worden gebruikt voor het ontvangen van geluiden, woorden en objecten. Dit zijn geheugensystemen die kennis opslaan van de perceptuele informatiewereld. Wanneer iets in het brein herkend wordt, neemt de waarschijnlijkheid dat een neuron afgevuurd wordt, toe. Hierbij is de hippocampus betrokken.¹⁹

De hippocampus is de essentiële locatie voor bijna alle memorisatieconsolidatie. De langetermijnherinneringen worden daar echter niet opgeslagen. Het cellulaire mechanisme dat verantwoordelijk is voor de vorming van herinneringen, is de *long term potentiation* (LTP). Allereerst wordt de informatie die opgeslagen moet worden, gerepresenteerd door een netwerk van connecties tussen neuronen in het brein. De sterkte van deze connecties kan verschillen of veranderen na verloop van tijd. Dit principe staat de LTP ook toe dat het gesynchroniseerde neuronen afvuurt in een netwerk als reactie op de herhaalde presentatie door een bepaalde stimulus, wat de connecties tussen deze neuronen weer versterkt. LTP is het neuro-chemische proces van het versterken van deze connecties (door de synapsen tussen de neuronen te versterken).²⁰ Dus de informatie die herinneringen bevatten, is opgeslagen in de sterkte van de connecties tussen neuronen binnen een netwerk. Een netwerk waarin de connecties erg sterk zijn, kan gezien worden als een sterke herinnering, terwijl de herinneringen met zwakkere connecties, meer gesynchroniseerde activatie nodig hebben om de herinnering op te halen. Dit gebeurt door bijvoorbeeld herhaling.

De volgende fase van LTM is een periode van consolidatie waarin de netwerken die versterkt zijn in de hippocampus, verplaatst worden naar hun uiteindelijke opslagbestemmingen in de cortex. In het geval van complexe herinneringen, wordt ieder gedeelte van die ervaring opgeslagen in het gebied dat geassocieerd is met die ervaringsmodaliteit.²¹ Wanneer men zich bijvoorbeeld het blaffen van een hond herinnert,

¹⁸ Robertson 2002, 32.

¹⁹ Ward 2015, 203.

²⁰ Lynch 2004, 88-90.

²¹ Lynch 2004, 91-93.

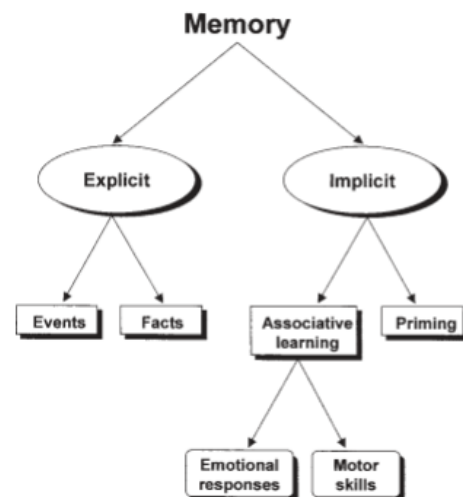
worden de geluiden die men hoort tijdens het blaffen opgeslagen in de auditieve gebieden, de aanblik van de hond in de visuele gebieden, et cetera.

De basis van het ophalen van een herinnering is de recreatie van die herinnering. Herinneringen worden opgeslagen als patronen van neurale netwerkactivatie door het brein op een zodanige manier dat die netwerken de informatie van de gebeurtenis opslaan (zoals informatie over de aanblikken, geluiden en details). Wanneer een bepaalde stimulus veroorzaakt dat een gedeelte van één van deze herinneringsnetwerken worden geactiveerd, zorgt de sterkte van de connecties tussen de andere delen van dat netwerk ervoor dat het hele netwerk wordt geactiveerd. Daarbij wordt de volledige herinnering opgehaald.²²

De hippocampus verbindt de verschillende stimuli die geassocieerd zijn met de herinnering, in dit onderzoek een woord of passage. De hippocampus is dus in staat om passages te herinneren door verschillende sensorische, bij die passage betrokken modaliteiten te combineren. Vervolgens maakt hij ook weer connecties met de verschillende delen van de cerebrale cortex. De hippocampus speelt een cruciale rol in het geheugen door het combineren van verschillende sensorische stimuli van een specifieke gebeurtenis (zoals plaats, geluid en geur). Wanneer dit vaker wordt herhaald met gelijke of gelijkende gebeurtenissen, worden de connecties sterker en wordt de herinnering dieper in het brein ingebed. De hippocampus legt als het ware de herinneringen vast in zijn connecties met de taalgerelateerde gebieden.²³

Herinneringen en geheugen zijn dus gebaseerd op de sterkte van de connecties tussen neuronen en de communicatie ertussen. De sterkte van de connectie is gebaseerd op herhaalde ervaringen. De herhaling van een gebeurtenis, idee, of feit resulteert in de gelijktijdige en gecoördineerde activatie van een patroon van neurale connecties, die het vergemakkelijken voor dezelfde neurale connecties om later geheractiveerd te worden.

In het vervolg wordt er gekeken naar hoe het gebruik van de impliciete component van LTM (zie afbeelding 2) de sterkte van de connecties van neuronen beïnvloedt en op welke manier dit voorkomt in de *Ilias*.

Afbeelding 2: verschillende componenten van de LTM

²² Robertson 2002, 39.

²³ Robertson 2002, 35-36.

2.3 Associatie als linguïstische mnemotechniek

In deze paragraaf worden verschillende vormen van associatie als mnemotechniek besproken, die in het volgende hoofdstuk onderzocht worden in een passage van de *Ilias*.

2.3.1 Historie van associatie

Het woord associatie komt van het Latijnse werkwoord *associare* wat “verbinden met” betekent. Bij een associatie worden in de gedachten dingen met elkaar in verband gebracht. In de oudheid wist Aristoteles de associatie van het zicht al te koppelen aan het geheugen. Hij noemt het zelfs een geheugensteuntje:

“πρὸ ὀμμάτων γὰρ ἔστι ποιήσασθαι, ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς μνημονικοῖς τιθέμενοι καὶ εἰδωλοποιοῦντες”²⁴

In Aristoteles’ *De memoria et reminiscentia* werkt Aristoteles de vijf zintuigen uit die hij in zijn *De anima* genoemd heeft. Hij zegt dat deze zintuigen tot verbeelding leiden en dat deze verbeelding tot het intellect leidt. Verbeelding bemiddelt zodoende tussen de perceptie en het denkvermogen.²⁵ Aristoteles zegt dat niemand iets kan leren zonder de perceptie ervan:

“καὶ διὰ τοῦτο οὔτε μὴ αἰσθανόμενος μὴδὲν οὐθὲν ἂν μάθοι οὐδὲ ζυνείη· ὅταν τε θεωρῇ, ἀνάγκη ἅμα φάντασμά τι θεωρεῖν· τὰ γὰρ φαντάσματα ὥσπερ αἰσθημάτα ἐστὶ, πλὴν ἄνευ ὕλης.”²⁶

Uit deze passages blijkt dat men in de oudheid dacht dat perceptie nodig was voor het opslaan van herinneringen, als we Aristoteles mogen geloven. Aristoteles geeft ook nog het belang aan van associatie in de volgende passage:

“καὶ ὅταν τοίνυν ἀναμνησέσθαι βούληται, τοῦτο ποιήσει· ζητήσει λαβεῖν ἀρχὴν κινήσεως, μεθ’ ἣν ἐκείνη ἔσται. διὸ τάχιστα καὶ κάλλιστα γίνονται ἀπ’ ἀρχῆς αἱ ἀναμνήσεις· ὥς γὰρ ἔχουσι τὰ πράγματα πρὸς ἄλληλα τῷ ἐφεξῆς, οὕτω καὶ αἱ κινήσεις. καὶ ἔστιν εὐμνημόνευτα ὅσα τάξιν τινὰ ἔχει, ὥσπερ τὰ μαθήματα· τὰ δὲ φαῦλα χαλεπῶς. καὶ τούτῳ διαφέρει τὸ ἀναμνησέσθαι τοῦ πάλιν μανθάνειν, ὅτι δυνήσεται πῶς δι’ αὐτοῦ κινηθῆναι ἐπὶ τὸ μετὰ τὴν ἀρχήν. ὅταν δὲ μὴ, ἀλλὰ δι’ ἄλλου, οὐκέτι μέμνηται.”²⁷

²⁴ Aristoteles, *De anima* 427b19-21. Vert.: “Want het is mogelijk voor ogen voor te stellen, zoals zij die mnemotechnieke plaatsen en afbeelden.”

²⁵ Yates 1966, 32.

²⁶ Aristoteles, *De anima* 432a7-11. Vert.: “En daarom zou niemand iets kunnen leren en niet begrijpen zonder perceptie: en wanneer men iets ziet, is het noodzakelijk tegelijkertijd iets voorstellends te zien: want voorstellingen zijn zoals percepties, behalve dat ze zonder materie zijn.”

²⁷ Aristoteles, *De memoria et reminiscentia* 451b31-452a7. Vert.: “En dus wanneer iemand (iets) wil herinneren, zal hij dit doen: Hij zal proberen het begin van de impuls te nemen, waarmee die zal zijn. En daarom zijn de herinneringen het snels en het mooist ontstaan vanaf het begin: Want zoals de daden in de juiste volgorde

Hieruit blijkt dat bepaalde impulsen met verschillende delen van het geheugen geassocieerd worden. Op basis van dit principe is men volgens Aristoteles in staat om dingen in de juiste volgorde te herinneren.

2.3.2 Associatie en het brein

In het artikel van Robertson wordt de volgende definitie aan geheugen gegeven:

“Memory is what is learned and retained through nonconscious associative mechanisms. ”²⁸

Er zijn dus associatieve mechanismen aanwezig bij het verwerken van herinneringen. Bij het opslaan van een herinnering kan de LTP ook buursynapsen activeren die andere signalen naar verschillende hersengebieden zenden. Deze hersengebieden worden dan ook actief en nemen informatie op, die voor hen van belang is. Dit wordt vervolgens ook opgeslagen bij die herinnering. Meerdere stimuli worden samengevoegd en als geheel in de herinnering opgeslagen. Vervolgens, wanneer de activatie van één van deze stimuli voldoende is, kan de herinnering al opgeroepen worden zonder dat alle stimuli geactiveerd worden. Een bekend voorbeeld is de Pavlovreactie. Honden produceren speeksel bij het krijgen van voedsel. Wanneer er tijdens de stimuli van het beschikbaar maken van voedsel, ook een belletje klinkt, wordt de herinnering van het krijgen van eten geassocieerd met horen van een belletje. Zodra alleen het belletje gehoord wordt, wordt één stimuli van de herinnering van voedsel actief en begint de hond al speeksel te produceren.²⁹

Hier sluit de theorie van psycholoog Donald Hebb bij aan, die stelt dat bij een verband tussen zenuwcel A en B, het stimuleren van A bijdraagt aan de activiteit in B. Wanneer B telkens kort na A wordt gestimuleerd, resulteert dit uiteindelijk in meer activiteit bij B na het stimuleren van A dan voorheen. De verbinding A-B is daarmee versterkt.³⁰ Dit is een vorm van associatief leren, die ook in het brein voorkomt. Dit kan ook op talig niveau plaatsvinden. Er worden dan nieuwe netwerkconnecties gemaakt bij het inbedden van een passage, omdat op impliciete wijze buursynapsen geactiveerd worden bij het proces van het memoriseren van

na elkaar zijn, zo ook de impulsen. En alle (herinneringen) waarvan sommige een volgorde hebben, zijn gemakkelijk te herinneren, zoals de wiskundige wetenschappen: en de slechte (herinneringen) moeilijk. En daarin verschilt het herinneren van het opnieuw leren, omdat hij op de een of andere manier daardoor zal kunnen bewegen vanaf het begin. Wanneer hij dat niet (zal kunnen), maar door iets anders, herinnert hij het zich niet meer.”

²⁸ Robertson 2002, 30.

²⁹ Robertson 2002, 39.

³⁰ Hebb 1949.

een passage. In de volgende paragrafen volgen enkele vormen van zulke associatie als geheugensteun voor het memoriseren van teksten.

2.3.2.1 Priming

Priming is een typische vorm van associatie. McNamara geeft de volgende definitie aan *priming*:

*“Priming is an improvement in performance in a perceptual or cognitive task, relative to an appropriate baseline, produced by context or prior experience.”*³¹

Er is dus sprake van *priming* wanneer informatie makkelijker terug te halen is vanwege eerder geassocieerde informatie, zoals wanneer er eerst aan iemand een appel wordt getoond en vervolgens een peer. De peer zal sneller herkend worden na de weergave van de appel dan wanneer er bijvoorbeeld een tafel werd getoond. Dit wil zeggen dat de perceptuele representatie van een woord meer toegankelijk is de tweede keer.

Afbeelding 3: De peer wordt sneller herkend na de weergave van de appel (zie afbeelding 4 ter vergelijking)

Afbeelding 4: De peer wordt minder snel herkend na de weergave van de tafel (zie afbeelding 3 ter vergelijking)

Er zijn verschillende soorten van *priming*. *Semantic priming* refereert aan de verbetering in snelheid of precisie om te reageren op een stimulus, zoals een woord of plaatje wanneer het is voorafgegaan door een semantisch gerelateerde stimulus (zie afbeelding 3) in tegenstelling tot een semantisch niet-gerelateerde stimulus (zie afbeelding 4). In afbeelding 3 is de appel de zogenaamde *prime* en de peer de *target*. Woorden die gerelateerd zijn door associatie hebben een sterkere semantische relatie dan niet-geassocieerde woorden.³²

Priming komt voor in de breingebeden die betrokken zijn bij perceptie.³³ *Priming* is een impliciet proces, want men is zich niet altijd bewust van de blootstelling aan iets en de activatie daarvan.

Aangezien er in deze scriptie onderzoek gedaan wordt naar de mnemonische kenmerken in Homerus' *Ilias*, is het belangrijk om te kijken op welke mogelijke manier

³¹ McNamara 2005, 1-2

³² McNamara 2005, 73.

³³ Ward 2015, 203.

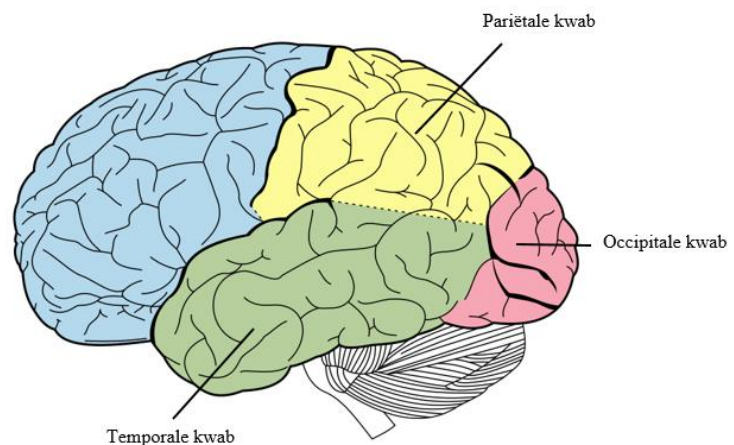
priming zou kunnen voorkomen in de *Ilias*. Het fenomeen van *recall sentences* sluit hierop aan. Dit zijn zinnen die een expliciete verbinding maken tussen de paragraaf waar het in staat en die waar het naar verwijst (semantische *zinspriming*). Wanneer deze relatie tussen de delen wordt aangegeven, is er sprake van een associatie, wat de herinnering sterker maakt door een connectie die wordt gevormd. Daardoor is de kans groter dat men deze paragrafen kan memoriseren.³⁴ De informatie is beter georganiseerd. Een logische en geassocieerde volgorde verbetert het geheugen. Aristoteles had dit al vastgesteld.³⁵ *Recall sentences* kunnen semantische inhoud bevatten die als *prime* dienen voor de *target* verderop in de passage. Door deze connectie, zal de inhoud beter onthouden worden, ook omdat deze *priming* plaatsvindt in de hersengebieden die verantwoordelijk zijn voor de perceptie ervan.

2.3.2.2 Het betrekken van sensorische systemen

Het betrekken van sensorische systemen (visueel, auditief en somatisch) bij het verwerven van nieuwe informatie verbetert de retentie van informatie. Geheugen wordt beïnvloed door de sensorische modaliteit waarin de informatie is gepresenteerd. Het is makkelijker om je de inhoud van een lezing te herinneren, wanneer er interessante visuele illustraties bij zaten.

Wanneer visie, geluid, geur en aanraking (multimodale ervaringen) aanwezig zijn bij de ervaring, resulteert dit in het

uitvoeriger inprenten van de neurale netwerkstructuren in het LTM.³⁶ In het brein worden netwerkconnecties gemaakt met de gebieden in het brein die voor visuele, auditieve en somatische perceptie staan, respectievelijk de occipitale kwab, de temporale kwab en de pariëtale kwab (zie afbeelding 5). In paragraaf 2.3.2 is uitgelegd waarom de connecties gemaakt worden.

Afbeelding 5: Verschillende hersengebieden die betrokken zijn als sensorische modaliteiten (o.a. de temporale kwab, de occipitale kwab en de pariëtale kwab)

Het meest dominante van de sensorische systemen is het visuele aspect in combinatie met de oriëntatie van de geziene

³⁴ Lorch 1989, 226.

³⁵ Zie paragraaf 2.3.1.

³⁶ Robertson 2002, 40.

objecten in de ruimte. Deze helpen bij het herinneren van teksten.³⁷ Mary Carruthers zegt daar het volgende over:

*“Even what we hear must be attached to a visual image. To help recall something we have heard rather than seen, we should attach to their words the appearance, facial expression, and gestures of the person speaking as well as the appearance of the room. The speaker should therefore create strong visual images, through expression and gesture, which will fix the impression of his words. All the rhetorical textbooks contain detailed advice on declamatory gesture and expression; this underscores the insistence of Aristotle, Avicenna, and other philosophers, on the primacy and security for memory of the visual over all other sensory modes, auditory, tactile, and the rest.”*³⁸

Deze passage benadrukt de associatie van de visuele betekenis met de ruimtelijke oriëntatie. Dit komt overeen met wat Aristoteles stelt in zijn *De anima* en *De memoria et reminiscentia*. Hij beweert dat men altijd een beeld moet creëren om ervaringen te kunnen onthouden.³⁹ Visuele associatie kan zich uiten in een beeldende tekst waarin de woorden een beeld opwekken bij de lezer (dus inhoudsgericht).

Ook auditieve associatie heeft invloed op de memorisatie van een tekst. Volgens Crowder is er sprake van *phonological coding* tijdens het memorisatieproces. Dit wil zeggen dat de klanken van bijvoorbeeld woorden opgeslagen worden in het geheugen naast de semantiek, morfologie, et cetera. Dit bleek uit een onderzoek van Conrad in 1964.⁴⁰ Mensen moesten een lijst van zes letters, na visuele blootstelling, reproduceren. Hieruit bleek dat de participanten de geluiden van de letters hadden gecodeerd en mede daardoor zich de letters nog konden herinneren. De substitutiefouten die gemaakt werden in dit onderzoek, waren het bewijs hiervoor. De letters die de participanten niet goed hadden, hadden wel dezelfde klank als de letter die verwacht werd. Zo zou de T bijvoorbeeld vervangen kunnen worden door de P. Tijdens de visuele blootstelling was het stil. Dit betekent dat men de letters in het hoofd afspeelde en gebruik maakte van de fonologie tijdens het memorisatieproces. Conrad stelt daarbij vast dat visuele geheugenreeksen met een hoge proportie van rijmende letters moeilijker zijn om te herinneren.⁴¹

Motorische associatie heeft ook positieve invloed op tekstmemorisatie. Sommige onderzoekers schrijven dit toe aan de stelling dat motorische bewegingen als een visueel

³⁷ Lemarié et al. 2006, 1096-1115.

³⁸ Carruthers 1990, 94-95.

³⁹ Zie paragraaf 2.3.1.

⁴⁰ Conrad 1964, 429-432.

⁴¹ Crowder 2014, 13.

aspect worden gezien, andere onderzoekers stellen dat de uitvoering van motorische bewegingen het visuele beeld of verbale interferentie stimuleert en dat daardoor de memorisatie van die woorden of tekst gefaciliteerd wordt.⁴²

2.4 Affectie als linguïstische mnemotechniek

In deze paragraaf wordt affectie als mnemotechniek besproken, die in het volgende hoofdstuk onderzocht wordt in een passage van de *Ilias*.

2.4.1 Historie van affectie

Affectie komt van het Latijnse werkwoord *afficio* wat “in een bepaalde stemming brengen” betekent. Affectie is dus het emoties opwekken bij een ander. In de oudheid stond dit bekend onder de naam *πάθος*. In Aristoteles’ *Poetica* wordt het begrip uitgelegd naast twee andere begrippen, *περιπέτεια* en *ἀναγνώρισις*. Waar deze twee begrippen een uitgebreide uitleg krijgen, moet *πάθος* het doen met twee regels aan uitleg. Dit drukt mogelijk Aristoteles’ onzekerheid uit over de precieze definitie van *πάθος*. Het begrip wordt dan ook op vele manieren vertaald, zoals: “lijden”, “scène van leed”, “een meeslepend ongeluk”, “calamiteit”, “crisis van het gevoel” en “catastrofe”. Door deze onzekerheid en de korte uitleg van het begrip wordt hier het beeld gecreëerd van *πάθος* als een relatief onbelangrijke term, vergeleken met de andere technische termen die Aristoteles beschrijft in zijn *Poetica*.⁴³ De volgende definitie wordt aan *πάθος* toegekend:

“δύο μὲν οὖν τοῦ μύθου μέρη ταῦτ’ ἐστί, περιπέτεια καὶ ἀναγνώρισις: τρίτον δὲ πάθος. τούτων δὲ περιπέτεια μὲν καὶ ἀναγνώρισις εἴρηται, πάθος δὲ ἐστὶ πράξις φθαρτικὴ ἢ ὀδυνηρά, οἷον οἷ τε ἐν τῷ φανερόν θάνατοι καὶ αἱ περιωδονίαι καὶ τρώσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα.”⁴⁴

Πάθος werd in de oudheid door Aristoteles gezien als een handeling die tot dood of hevige pijn leidt, zoals zichtbare sterfgevallen, hevige kwellingen en verwondingen. Hieruit valt op te maken dat er alleen gekeken wordt naar de negatieve emoties.

In een andere passage vertelt Aristoteles welke incidenten medelijden en angst opwekken:

“ποῖα οὖν δεινὰ ἢ ποῖα οἰκτρὰ φαίνεται τῶν συμπιπτόντων, λάβωμεν. ἀνάγκη δὲ ἢ φίλων εἶναι πρὸς ἀλλήλους τὰς τοιαύτας πράξεις ἢ ἐχθρῶν ἢ μηδετέρων. ἂν μὲν οὖν ἐχθρὸς ἐχθρόν, οὐδὲν

⁴² Saltz 1981, 322-332.

⁴³ Rees 1972, 1-2.

⁴⁴ Aristoteles, *Ars Poetica* 1452b9-13. Vert.: “Dat zijn dus twee bestanddelen van de plot, peripetie en herkenning. Een derde (bestanddeel) is het lijden. Hiervan zijn de peripetie en de herkenning besproken; lijden is een handeling die tot dood of hevige pijn leidt, zoals bijvoorbeeld zichtbare sterfgevallen en hevige kwellingen en verwondingen en al wat zodanig (is).”

ἐλεεινὸν οὔτε ποιῶν οὔτε μέλλον, πλὴν κατ' αὐτὸ τὸ πάθος: οὐδ' ἂν μηδετέρως ἔχοντες: ὅταν δ' ἐν ταῖς φιλίαις ἐγγένηται τὰ πάθη, οἷον ἢ ἀδελφὸς ἀδελφὸν ἢ υἱὸς πατέρα ἢ μήτηρ υἱὸν ἢ υἱὸς μητέρα ἀποκτείνει ἢ μέλλῃ ἢ τι ἄλλο τοιοῦτον δοῖν, ταῦτα ζητητέον.⁴⁵

Medelijden en angst worden opgewekt door leed dat plaatsvindt tussen verwantschappen, bijvoorbeeld wanneer een moeder haar zoon doodt. Wanneer vijanden elkaar iets aandoen, is er geen affectie: men heeft geen medelijden met de vijand.

In een andere passage stelt Aristoteles dat een dichter in staat moet zijn om deze emoties op te wekken bij het publiek met alleen de tekst zelf:

“ἔστιν μὲν οὖν τὸ φοβερόν καὶ ἐλεεινὸν ἐκ τῆς ὀψεως γίνεσθαι, ἔστιν δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῶν πραγμάτων, ὅπερ ἐστὶ πρότερον καὶ ποιητοῦ ἀμείνωνος. δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὁρᾶν οὔτω συνεστάναι τὸν μῦθον ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων.”⁴⁶

Kortom, een dichter moet volgens Aristoteles in staat zijn om emoties, zoals medelijden en angst, bij het publiek op te wekken door middel van een handeling die bij verwanten tot hevige pijn of dood leidt, ook zonder dat het publiek deze handeling ziet en het slechts hoort.

Emoties speelden dus ten tijde van Aristoteles al een grote rol, ondanks dat het niet helemaal zeker was wat zij precies inhielden. De affectie, *πάθος* in de oudheid, is de actie die pijn of verwoesting opwekt, of het nu plaatsvindt of ontweken wordt, of het nu gezien wordt of voorgesteld, of het nu een incident is in het verhaal of aan het verhaal vooraf ging.⁴⁷

In de oudheid werd ook al de connectie gemaakt tussen emoties en de *ars memoriae*. Men wist toen al dat emoties belangrijk waren om het geheugen te stimuleren. Dit wordt verwoord in het volgende fragment uit *Ad Herennium*:

⁴⁵ Aristoteles, *Ars Poetica* 1453b15-22. Vert.: “Laten we nu (de vraag) opnemen wat voor dingen vreselijk en wat voor dingen jammerlijk schijnen van de gebeurtenissen. Het is dus noodzakelijk dat dergelijke handelingen ofwel van vrienden onderling zijn ofwel van vijanden ofwel van mensen die geen van beide zijn. Als nu een vijand een vijand (kwaad doet), is er niets meelijwekkends, noch wanneer hij het doet, noch wanneer hij het van plan is, behalve het leed op zichzelf: en evenmin als mensen die geen van beide zijn (elkaar kwaad doen), maar wanneer het leed zich voordoet binnen verwantschappen, zoals bijvoorbeeld (wanneer) een broer een broer, of een zoon z'n vader, of een moeder een zoon, of een zoon z'n moeder doodt of dat van plan is, of iets anders van dien aard doet, - dat moeten we zoeken.

⁴⁶ Aristoteles, *Ars Poetica* 1453b1-6. Vert.: “Het is mogelijk dat het angstaanjagende en het meelijwekkende ontstaan op grond van het schouwspel, het is ook mogelijk (dat ze ontstaan) op grond van de constructie van de feiten zelf, wat de voorkeur heeft en eigen is aan een betere dichter. Want deze moet ook zonder het zien de plot zo construeren dat degene die de feiten hoort terwijl ze zich voordoen, huivert en medelijden voelt op grond van de gebeurtenissen.”

⁴⁷ Rees 1972, 11.

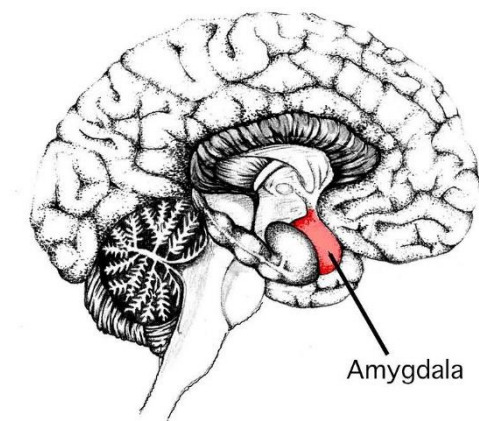
*“Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit quod genus in memoria diutissime potest haerere. Id accidet si quam maxime notatas similitudines constituemus; si non multas nec vagas, sed aliquid agentes imagines ponemus; si egregiam pulcritudinem aut unicam turpitudinem eis adtribuemus; si aliquas exornabimus, ut si coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut caeno oblitam aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma, aut ridiculas res aliquas imaginibus adtribuamus, nam ea res quoque faciet ut facilius meminisse valeamus.”*⁴⁸

Uit dit fragment blijkt dat opvallende beelden beter in het geheugen blijven, of zij nu schoonheid of lelijkheid bevatten. Daarom moeten er soms door de schrijver dingen aan toe worden gevoegd, die het “beeld” kenbaarder maken. Dit principe is veel later onderzocht door psycholoog Hedwig von Restorff. Hij vond het *Von Restorff effect*, waarmee hij aantoonde dat men gemakkelijker een concept kan onthouden dat bizarre, shockerende of ongewone informatie bevat.⁴⁹

Deze verschijnselen, die dus ook al in de oudheid ontdekt waren, kunnen verklaard worden aan de hand van de werking van het brein.

2.4.2 Affectie en het brein

Het brein bestaat uit verschillende gebieden die allemaal verschillende functies hebben.⁵⁰ Het gebied dat betrekking heeft op de emoties, is de Amygdala (zie afbeelding 6). De Amygdala wordt geassocieerd met emotioneel leren en geheugen en reageert sterk op emotionele stimuli, zoals angst. De neuronen in de Amygdala dragen bij aan het inprenten van emotionele herinneringen en versterken deze. Hierdoor wordt het connectienetwerk sterker. Dit zorgt ervoor dat emotionele gebeurtenissen dieper en zorgvuldig ingeprint worden in het brein. Bovendien

Afbeelding 6: de Amygdala

⁴⁸ Ad Herennium III, XXII. Vert.: “Wij zullen dus beelden in die soort moeten opstellen, die als soort het langst in het geheugen kan blijven. Dit zal gebeuren als wij zo opvallend mogelijk bekende gelijkenissen zullen opstellen; Als we niet veel noch vage, maar iets voerende beelden zullen plaatsen; als we aan hen exceptionele schoonheid of een unieke lelijkheid zullen toewijzen; als wij sommigen zullen versieren, alsof met kronen of met purperen kleding, waardoor aan ons de gelijkenis bekender is; of als wij door ene zaak (hen) onteren, alsof wij een bebloed, of bedekt in vuil of natgemaakt met rode verfstof introduceren, waardoor de vorm meer kenbaar is, of (als) wij enkele ridicule zaken aan de beelden toewijzen, want ook die zaak zal het maken dat wij in staat zijn tot het gemakkelijker herinneren.”

⁴⁹ Fabiani 1995.

⁵⁰ Robertson 2002, 35.

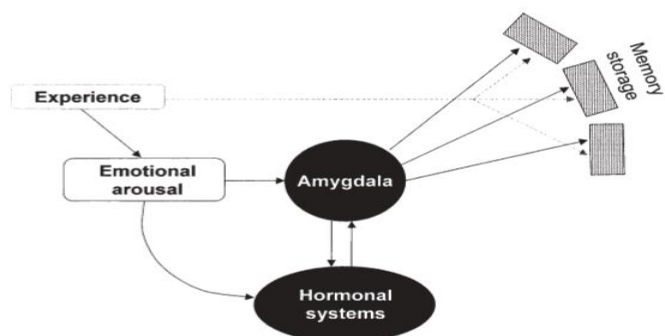
zijn emotionele ervaringen en gebeurtenissen fragiel en duurt het langer om deze in het geheugen te plaatsen. Door dit langzame proces hebben de emoties de kans om de manier waarop de herinnering wordt opgeslagen, te beïnvloeden.

De Amygdala is dus betrokken bij de consolidatie van het geheugen. Hoe heftiger de emoties bij een bepaalde gebeurtenis, hoe groter de kans dat die gebeurtenis herinnerd wordt. De Amygdala versterkt het emotionele aspect zodanig dat alle informatie die betrokken is bij de emotie, dieper wordt verwerkt in het geheugen.

De Amygdala wordt geactiveerd door zogenaamde *cues* die gevaar, angst en negatieve effecten door onaangename aanblikken opwekken. Deze *cues* komen overeen met wat Aristoteles in zijn *Poetica* benoemt.⁵¹ Positieve emoties hebben echter een soortgelijke invloed. In de oudheid dacht men dat alleen negatieve emoties van grote invloed waren op het geheugen.⁵²

Tijdens de ervaringen van deze positieve of negatieve emoties worden stresshormonen losgelaten in het lichaam, die neurotransmitters activeren. Deze neurotransmitters beïnvloeden het geheugen positief: zij versterken de connecties tussen de verschillende hersengebieden die van invloed zijn op de herinnering. Emotionele gebeurtenissen beïnvloeden dus de Amygdala door direct invloed te hebben op stresshormonen, die op hun beurt weer de Amygdala beïnvloeden. Deze Amygdala heeft connecties met andere hersengebieden en vormt door het extra afvuren van neurotransmitters sterkere netwerkconnecties met deze gebieden.⁵³ Sterkere netwerken zorgen voor een beter herinneringsproces.⁵⁴

Emotionele gebeurtenissen hebben dus een positieve invloed op het geheugen. Voor het memoriseren van grote passages tekst is het gebruik van emotie een functionele mnemotechniek.

Afbeelding 7: Weergave van de opslag van een emotionele gebeurtenis. De gebeurtenis wordt zowel direct opgeslagen in het geheugen als door de Amygdala, geactiveerd door emoties óf geactiveerd door hormonen.

⁵¹ Zie voetnoot 46.

⁵² Zie paragraaf 2.4.1.

⁵³ Robertson 2002, 37-38.

⁵⁴ Zie paragraaf 2.2.

3. Associatie en affectie in de *Ilias*

Homerus' *Ilias* is een epos dat gaat over de Trojaanse oorlog waarin de wrok van Achilles centraal staat. Achilles vecht aan de kant van de Grieken. In de voor deze scriptie relevante passage, gaat Achilles de strijd aan met Hektor, die namens de Trojanen vecht. Hektor verliest de strijd en overlijdt. In dit hoofdstuk wordt gekeken welke associatieve en affectieve linguïstische kenmerken als mnemotechniek gebruikt worden in *Ilias XXII 306-436* op basis van het geschetste theoretische kader in hoofdstuk 2.⁵⁵

3.1 Associatie als mnemotechniek in *Ilias XXII 306-436*

Vanwege de omvang van deze scriptie, zal er alleen gekeken worden naar de *priming* en de betrekking van visuele sensorische systemen als associatieve mnemotechniek.

3.1.1 *Priming* als mnemotechniek

In paragraaf 2.3.2.1 zijn er verschillende manieren van *priming* besproken. In deze passage zal *semantic priming* onder de loep genomen worden. *Semantic priming* gebeurt wanneer een woord vooraf is gegaan door een semantisch gerelateerd woord. Men associeert deze woorden met elkaar en creëert zo een sterker memorienetwerk van de passage.

In de *Ilias XXII 306-436* komt semantisch primen voor. Zo beschrijft Homerus regelmatig de materiaal soort van wapens of andere objecten. De ene keer zijn de wapens van brons, de andere keer heeft de speer een koperen punt, weer een andere keer heeft Achilles gouden manen.⁵⁶ De onderstreepte woorden zijn semantisch aan elkaar gerelateerd: allemaal hebben ze de eigenschappen van een materiaal soort. Wanneer deze relatie tussen de delen wordt herkend, is er sprake van een associatie, wat de memorisatie van de passage sterker maakt.

Het onderstaande schema is op basis van dezelfde argumentatie als het bovenstaande voorbeeld samengesteld. Vanwege de lengte van de passage zijn alleen de semantische overeenkomsten meegenomen die vaker dan drie keer geprimed zijn. Deze generalisatie is gehandhaafd om te kijken of er een patroon aanwezig is in de tekst. Wanneer de semantische overeenkomst tussen twee woorden of woordgroepen wordt meegenomen, is er in iedere zin sprake van *semantic priming*. Dit voegt niks toe aan het onderzoek.

⁵⁵ Zie paragraaf 7.1 voor de brontekst en vertaling.

⁵⁶ Homerus, *Ilias XXII* 322 (*χάλκεα*); 328 (*χαλκοβάρεια*); 316 (*χρύσειαι*).

3.1.1.1 Schema van semantic priming in Ilias XXII 306-436

Semantische overeenkomst:				
Bedroefdheid	ὀλιγοδρανέων (337)	γοήσεται (353; 363; 430)	κώκυσεν (407; 408)	κωκυτῶ (409)
	οἰμωγῇ (409)	λιτάνευε (414)	κηδόμενοι (416)	λίσσωμ' (418)
	ἐλεήσῃ (419)	ὀδύρομαι (424)	ἀχνύμενος (424)	ἄχος ὀξὺ (425)
	κλαίοντέ (427; 429)	μυρομένω (427)	δυσάμμορος (428)	στενάχοντο (429)
Dieren	ἄρν' (310)	λαγῶν (310)	κύνες (335; 345; 348)	οἰωνοὶ (335)
Lichaam(sdelen)	θυμὸν (312; 346; 357; 385)	στέρνοιο (312)	ἔθειραι (315)	δεξιτερῇ (320)
	χρόα (321; 322)	κληῖδες (324)	ὥμων (324; 368)	αὐχέν' (324; 327)
	λαυκανίην (325)	ἀσφάραγον (328)	γούνατ' (335; 345)	κεφαλῆς (348)
	φρεσὶ (357)	νεκροῖο (367; 386)	φυῆν (370)	εἶδος (370)
	ποδῶν (396)	σφυρὸν (397)	πτέρνης (397)	κάρη (398; 402; 405)
	χαῖται (401)	χερσὶν (426)		
Materiaal soort	χρύσεται (316; 340; 351)	χάλκεα (322; 340; 367)	χαλκοβάρεια (328)	σιδήρεος (357)
Pijnigen	ἀνουτητί (371)	οὐτήσασκε (375)	ἀσχαλόωντα (412)	ἄλγε' ἔθηκε (422)
Wapens	σάκος (313)	αἰχμῆς (319)	τεύχεα (322; 368; 381; 399)	ἔγχος (367)

Tabel 1: weergave van semantic priming in Ilias XXII 306-436

Wanneer deze tabel uitgewerkt wordt in een weergave van de tekst, ontstaat de onderstaande figuur (zie afbeelding 8).

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσατο φάσανον ὀξύ,
τό οἱ ὑπὸ λαάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
οἶσεν δὲ ἄλεις ὥς τ' αἰετὸς ὑψητεῖτης,
ὃς τ' εἰσὶν πεδίοις διὰ νεφῶν ἐρεβεννῶν
ἀρπάσαν ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτόκα λαγωόν·
ὥς ἔκτορ οἶσεν τινάσσαν φάσανον ὀξύ.
ὀρμήθη δ' Ἀχιλλεύς, μένος δ' ἐμπλήσατο θυμόν
ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στήρνοιο κάλυψε
καλὸν δαιδάλεον, κόρυθι δ' ἐπένευε φαινή
τετραφάλῳ· καλαὶ δὲ περισσεύοντο βραχίονα
γρυσσαι, ἃς Ἥφαιστος ἔει λόφον ἀμφὶ θαμνιάς,
οἷος δ' ἀστήρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμιολγῶ
ἔσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἴσταται ἀστήρ,
ὥς αἰγλήσας ἀέλαμπ' εὐήκεος, ἦν ἄρ' Ἀχιλλεύς
πάλιν δαξάμεν φρονέων κακὸν ἔκτορι δίῳ,
εἰσορόων χροά καλόν, ὅπῃ εἴξει μάλιστα.
τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔγε χροά χαλκῆα τεύχεα,
καλὰ, τὰ Πατρόκλειο βίην ἐνάρησε κατακτάς·
φαίνεται δ' ἢ κληῖθε ἀπ' ὅμων αὐγῆν ἔχουσι,
λαυκαυτήν, ἵνα τε πυρρῆς ὠκίστος δλεθρὸς·
τῇ ῥ' ἐπὶ οἱ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγγει δῖος Ἀχιλλεύς,
ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐγῆος ἤλυθ' ἀκοκή,
οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελίη τάμε χαλκοβάρεια,
δορα τὶ μιν προτιεῖποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.
ἦρυτε δ' ἐν κινήῃ· ὁ δ' ἐπεύξατο δῖος Ἀχιλλεύς·
“ἔκτορ, ἀτάρ που ἔφησ Πατρόκλη' ἐξενάριζαν
σὸς ἔσσεσθ'· ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξο νόσφιν ἐόντα,
νῆπιε· τοῖο δ' ἀνευθεν ἀοσσητῆρ μέγ' ἀμείνων
νῆυσιν ἐπὶ γλαφυρήσιν ἐγὼ μετόπισθε λελείμην,
ὃς τοι γούνατ' ἔλυσα. σὲ μὲν κύνας ἢ δ' οἰωνοὶ
ἐλκήσουσι· ἀκόως τὸν δὲ κτεριεύουσιν Ἀχαιοί.”
Τὸν δ' ὀλγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος ἔκτορ·
“λίσσομαι ὑπὲρ πυρρῆς καὶ γούναων σὼν τε τοκῆαν,
μὴ με ἔο παρὰ νῆυσιν κύναις καταδῶναι Ἀχαιῶν,
ἀλλὰ σὺ μὲν χαλκὸν τε ἄλλας γρυσσὸν τε δέδεξο,
δορα τὰ τοι δώσουσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
σῶμα δὲ οἰκάδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, δορα πυρὸς με
Τρῶες καὶ Τρώων ἄλχοι λελάγωσι θανόντα.”
Τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς·
“μὴ με, κύων, γούναων γονάζεο μηδὲ τοκῆαν.
αἶ γάρ πως αὐτὸν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
ὦμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἐδμεναι, οἷά ἔοργας,
ὥς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάμκοι,
οὐδ' εἴ κεν δεκάκις τε καὶ ἑκοσινήριτ' ἄποινα
στήσῃσ' ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόσχονται δὲ καὶ ἄλλα,
οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν γρυσσὶ ἐρύσασθαι ἀνώγοι
Δαρδανίδης Πριάμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεγέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνας τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται.”
Τὸν δὲ καταβλήσκον προσέφη κορυθαίολος ἔκτορ·
“ἦ σ' εὐ γινώσκων προτιύσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἐμελλόν
πέισειν· ἦ γὰρ σοὶ γε σιδήρεος ἐν ὄρεσι θυμὸς
φράξο νῦν, μὴ τοῖ τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἡματι τῷ δὲ κεν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν.”
Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,
πυρρῇ δ' ἐκ ρεθέων πταμένῃ Ἀιδόσδε βεβήκει,
ὃν πότμον γούσῃσιν, λιποῦσ' ἀνδροτήτα καὶ ἥβην.
τὸν καὶ τεθνηῶτα προσηΐδα δῖος Ἀχιλλεύς·
“τέθναθι· κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὅππότε κεν δῖ
Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι.”
Ἦ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῦ ἐρύσατο χαλκῆον ἔγχεος,
καὶ τό γ' ἀνευθεν ἔθηγ', ὁ δ' ἀπ' ὅμων αὐγῆν ἐσύλα
αἱματόεντ'· ἄλλοι δὲ περίδραμον νῆες Ἀχαιῶν,
οἱ καὶ θηήσαντο φῦλιν καὶ εἶδος ἀγῆτων
ἔκτορος· οὐδ' ἄρα οἱ τις ἀνούτηα γε παρέστη.
ὥδε δὲ τις εἶπεσκον ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·

“ὦ πόποι, ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφαφάσθαι
ἔκτορ ἢ ὅτε νῆας ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέῃ.”
Ὡς ἄρα τις εἶπεσκε καὶ οὐτήσασα παρσάτας·
τὸν δ' ἐπεὶ ἐξενάριξε ποδάρης δῖος Ἀχιλλεύς,
στάς ἐν Ἀχαιοῖσιν ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευεν·
“ὦ φίλοι, Ἀργεῖων ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες,
ἐπεὶ δὴ τόνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν,
ὃς κακὰ πόλλ' ἔρρεξεν, ὅς' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
εἰ δ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι περὶθώμεν,
δορα κ' ἐπὶ γῶμιν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσιν,
ἢ καταλείψουσιν πόλιν ἄκρην τοῦδε πεσόντος,
ἢ μένειν μεμάσσι καὶ ἔκτορος οὐκέτ' ἐόντος·
ἀλλὰ τί ἢ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
κεῖται πᾶρ νῆεσσι νεκρὸς ἀκλάντος ἄθραπτος,
Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὅφρ' ἂν ἐγὼ γε
ζωοῖσιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρόρῃ
καὶ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' ἐν Αἰδαῖο,
αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φύλου μεμνήσομαι· ἔταιρου.
νῦν δ' ἄγ' ἀείδοντες παῖθ' ἡμῶν, κοῦροι Ἀχαιῶν,
νῆυσιν ἐπὶ γλαφυρήσιν νεάμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν.
ἡράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνοντο ἔκτορα δῖον,
ὦ Τρῶες κατὰ ἄστυ θεῶ ὥς εὐχέσασθον.”
Ἦ ῥα, καὶ ἔκτορα δῖον ἀεικέα μήδετο ἔργα.
ἀμφοτέρων μετόπισθε τοδῶν τέρηνε τένοντε
ἐς σούρου ἐκ πτέρης, βοέους δ' ἐξήπτεν ἱμάντας,
ἐκ δίφροιο δ' ἔδισε, κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν·
ἐς δίφρον δ' ἀναβὰς ἀνά τε κλυτὰ τεύχεα ἀείρας
μάστιξεν ῥ' ἐλάαν, τὸ δ' οὐκ ἀέκοντε πετέσθην.
τοῦ δ' ἦν ἐλκομένοιο κονίσαλος, ἀμφὶ δὲ γαῖτα
κυάναει πίπναντο, κάρη δ' ἅπαν ἐν κινήσει
κεῖτο πάρος χαρίεν· τότε δὲ Ζεὺς δυσμενέεσσι
δῶκεν ἀεικίσσασθαι ἐπὶ ἐν πατρίδι γαίῃ.
Ὡς τοῦ μὲν κεκόντο κάρη ἅπαν· ἡ δὲ νῦ μήτηρ
τύλε κόμην, ἀπὸ δὲ λιπαρῇ ἔρριψε καλύπτῃν
τηλόσε, κόκκυσιν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδοῦσα.
ὦμωξεν δ' ἔλεονά πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
κόκκυτ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ.
τῷ δὲ μάλιστα ἄρ' ἐπὶ ἐναλίγκιον, ὥς εἰ ἄπασα
ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύγοιτο κατ' ἄκρης,
λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μόγις ἔχον τογαλόεντα,
ἐξελθὲν μεμαῶτα πυλάων Δαρδανιάων.
πάντας δὲ λιτάνευε κυλινδόμενος κατὰ κόπρον,
ἐξ ὀνομακλήδην ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον·
“σγέσθε, φίλοι, καὶ μ' οἷον εἰσάτε κηδόμενοι περ
ἐξελθόντα πόλιν ἰκέσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν·
λίσσωμαι ἄνδρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν,
ἦν πως ἡλικίην αἰδέσσεσθαι ἡδ' ἐλεῖσθαι
γῆρας· καὶ δὲ νῦν τῷ γε πατὴρ τοιόσδε τέτυκται,
Πηλεὺς, ὃς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι
Τρωσὶ· μάλιστα δ' ἐμοὶ περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε·
τόσσους γὰρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας,
τῶν πάντων οὐ τόσσον δούρομαι ἀγνύμενος περ
ὥς ἐνός, οὐ μ' ἄλγος ὀξύ κατοίσεται Αἰδὸς εἴσω,
ἔκτορος· ὥς ὄφελεν θανέειν ἐν γερσὶ ἐμῇσι·
τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντες τε μυρομένοισι τε,
μήτηρ θ', ἢ μιν ἔτικτε δυσάμμορος ἡδ' ἐγὼ αὐτός.”
Ὡς ἔφατο κλαίον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται·
Τρωῆσιν δ' ἑκάβη ἄδινου ἐξήρχε γόοιο·
“τέκνον, ἐγὼ δευλὴ· τί νῦν βείομαι ἀνὰ παθοῦσα,
σεῦ ἀποτεθνηῶτος; ὁ μοι νύκτας τε καὶ ἡμέρας
εὐχολὴ κατὰ ἄστυ πέλεσκεο, πᾶσι τ' ὅνειαρ
Τρωσὶ τε καὶ Τρωῆσι κατὰ πόλιν, οἷς σε θεῶν ὥς
δειδέχατ'· ἡ γὰρ καὶ σφὶ μάλα μέγα κῦδος ἔησθα
ζωὸς ἐόν· νῦν αὖ θάνατος καὶ μοῖρα κηράνει.”

 = Bedroefdheid
 = Dieren
 = Lichaamsdelen
 = Materiaal soort

 = Pijnigen
 = Wapens

Afbeelding 8: priming als mnemotechniek
geclassificeerd naar woordveld

Opvallend hier is dat het semantisch primen van een bepaald onderwerp vooral na enkele of vele regels terugkeert en niet in dezelfde of de direct volgende zin. Daarnaast is er wel een clustervorming te zien bij de *priming* van de lichaamsdelen en bedroefdheid. Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat de schrijver een semantisch vlechtwerk gecomponeerd heeft, waarbij hij de verschillende semantische onderwerpen om de beurt weer aan bod laat komen. Dit doet hij niet wanneer hij een bepaald onderwerp duidelijk wil uitlichten. Dit is bijvoorbeeld te zien in de laatste regels van deze passage. Er is een cluster ontstaan van verschillende woorden die bedroefdheid uitdrukken. Mogelijk heeft dit te maken met de affectieve mnemotechniek.

Door een semantisch vlechtwerk te plaatsen, waarbij na enkele regels en een nieuwe *prime* de *target* verwerkt wordt, wordt men als het ware weer herinnerd aan de *prime* die enkele regels geleden gepresenteerd is. Zo kan de associatie ontstaan en de informatie gestructureerd worden die voorbij komt in het memorisatieproces. Deze semantische referenties aan elkaar volgen elkaar dus niet meteen op: er zitten enkele regels tussen. Het lijkt alsof de componerende dichter had bedacht dat men in staat was enkele regels te onthouden en dat daarna weer een semantische herinnering nodig was.

Het semantisch primen zou op basis van deze resultaten en conclusie een positieve invloed kunnen hebben op het memorisatieproces van de *Ilias*. Semantisch gerelateerde onderwerpen keren na enkele regels weer terug (soms in clusters) en vormen een associatienetwerk voor de verwerker van de tekst.

3.1.2 Betrekking van (visuele) sensorische systemen als mnemotechniek

Zoals eerder besproken in paragraaf 2.3, heeft het visuele aspect een positieve invloed op het geheugen. Deze beeldspraak is effectiever voor het geheugen wanneer hij gedetailleerder is. Bij het lezen of horen van de zinnen *truth is good* en *the cow kicked the ball*, blijkt dat er in de laatste zin meer distinctieve aspecten aanwezig zijn die leiden tot een uitgebreider geheugen en een betere beeldspraak. Wanneer er wordt gezegd dat een koe hoorns heeft en wit met zwarte stippen is, kan iemand hier een voorstelling van maken. De zin *truth is good* geeft daarentegen een vaag beeld, en een vaag beeld leidt tot een vaag geheugen. Hoe meer distinctieve aspecten aanwezig zijn – bijvoorbeeld door het toevoegen van bijvoeglijke naamwoorden –, hoe bevorderlijker dat voor het memoriseren ervan is. Distinctieve aspecten worden ook vaker benoemd wanneer de spreker een beeld voor zich heeft. Wanneer een luisteraar dus specifieke details te horen krijgt, dan is dat een teken dat de spreker een beeld heeft van de passage die hij voordraagt.

Buggie voerde een onderzoek uit waarbij woorden verbonden werden door een non-interactieve relatie zoals *horse next to a kite* en door een interactieve relatie zoals *horse flying a kite*. De participanten waren twee keer zo goed in het herinneren van de interactieve versie. In orale tradities kunnen de effecten van interactieve beeldspraak op het geheugen veroorzaakt worden door toenemende distinctieve specifieke relaties. Overdreven beelden blijven beter hangen, omdat algemeen bekende beelden interfereren met andere bekende beelden. Daardoor kan verwarring ontstaan. Bizarre beelden komen minder vaak voor, interfereren minder snel en blijven dus beter hangen.⁵⁷

Ook spatiële informatie over de locatie is een *cue* voor het herinneren. Uit onderzoek is gebleken dat participanten die een passage lazen waarin een geografische beschrijving stond, even veel informatie konden opslaan als wanneer ze slechts een geografische kaart tot hun beschikking hadden. Voorzetsels en werkwoordsaspecten spelen hier een grote rol in. Mensen construeren spatiële weergaven van een tekst als die nodig zijn voor het begrijpen en onthouden van die tekst.⁵⁸ Als alle acties plaatsvinden op één plek, ontstaat er meer verwarring en kan interferentie ontstaan tussen verschillende tekstpassages. In de *Ilias* verandert de locatie van de gevechten en andere evenementen steeds om verwarring met andere passages uit de *Ilias* te voorkomen.⁵⁹

Een voorstelbare tekst die bestaat uit concrete acties, die uitgevoerd worden door een agens, zijn gemakkelijk voor te stellen. Rubin zegt daarover het volgende:

“That is, if concepts in an oral tradition are to be easily remembered, they should be presented in imageable forms. This requires the use of concrete actions and agents performing specific acts that are easy to image.”

In epiek komt dit voor als een reeks van acties die uitgevoerd worden door agenten wiens rol en verschijningen welbekend zijn bij de zangers en luisteraars. Meestal zijn deze agenten helden of goden. Die zijn makkelijk voor te stellen: ze zijn uitzonderlijker dan de gewone mens. Aandacht wordt besteed aan de details van hun uiterlijk, postuur en kledij. Bovendien hebben ze unieke eigenschappen die ervoor zorgen dat ze zich onderscheiden in een voorstelling van de beschreven situatie.⁶⁰

In *Ilias XXII 306-436* is er sprake van het gebruik van distinctieve en bizarre aspecten, interactieve relaties, motorische associatie en spatiële oriëntatie. Ook metaforen worden

⁵⁷ Rubin 1995, 54-56.

⁵⁸ Rubin 1995, 51-52.

⁵⁹ Rubin 1995, 62.

⁶⁰ Rubin 1995, 60-61.

gebruikt, wat een vorm van beeldspraak is. Hieronder volgt een voorbeeld van hoe de tekstpassage geanalyseerd is op basis van deze principes. In *Ilias XXII 306b-311* staat het volgende:

“... εἰρύσσατο φάσγανον ὄζυ,
τό οἱ ὑπὸ λαπάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
οἴμνησεν δὲ ἄλεις ὅς τ’ αἰετὸς ὑψιπετής,
ὅς τ’ εἴσιν πεδίον δὲ διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν
ἀρπάξων ἢ ἄρν’ ἀμαλὴν ἢ πτῶκα λαγῶν·
ὥς Ἴκτωρ οἴμνησε τινάσσων φάσγανον ὄζυ.”⁶¹

Het zwaard (φάσγανον) bevat distinctieve aspecten. Het is namelijk scherp (ὄζυ) en zowel groot als stevig (μέγα τε στιβαρόν τε). Ook wordt het zwaard spatieel georiënteerd door het gebruik van de prepositie ὑπὸ en het werkwoord τέτατο. Het hangt aan de zijde (λαπάρην) van de agens. Deze agens voert een concrete actie uit (εἰρύσσατο) en daarmee vindt er ook interactie plaats tussen de agens en het object. Vervolgens voert hij nog een concrete actie uit (οἴμνησεν). Deze concrete acties hebben allemaal een motorisch aspect: ze drukken een beweging uit. De agens bestormt iemand op een distinctieve manier. Hij doet dit ineengedoken (ἄλεις). De manier waarop hij iemand bestormt, wordt aangegeven met een metafoor die het beeld oproept van hoe een adelaar (αἰετὸς) - met het distinctieve aspect dat hij hoogvliegend is (ὑψιπετής)- afstormt op de vlakte door donkere wolken om een lam of haas te grijpen. Ook hier is er sprake van spatiële oriëntatie door gebruik van het voorzetsel διὰ en het werkwoord εἴσιν. De adelaar bevindt zich in de donkere wolken en gaat naar de grond toe. Hij voert een concrete actie uit: een dier bestormen. Dit dier krijgt ook nog enige opvallende kenmerken. Het is een bange haas (πτῶκα λαγῶν) of een zacht lam (ἄρν’ ἀμαλὴν). Dit zojuist door een metafoor gecreëerde beeld wordt vervolgens gekoppeld aan hoe de agens, de Trojaanse held Hektor, Achilles bestormt (οἴμνησε), terwijl hij het zojuist beschreven zwaard zwaait (τινάσσων φάσγανον ὄζυ). Ook hier is er sprake van de agens die twee concrete, motorische acties uitvoert: Hektor rent en zwaait. Er vindt interactie plaats tussen de agens Hektor en het zwaard. Bovendien vindt er een plaatswisseling plaats. Men gaat van de positie waar het zwaard zich bevindt, naar hoog in de lucht, terug richting de grond. In deze enkele regels wisselt Homerus twee keer van locatie om verwarring te

⁶¹ Homerus, *Ilias XXII 306-311*. Vert.: “trok hij zijn scherpe zwaard, dat onder de zijde aan hem hing, zowel groot als stevig, en ineengedoken stormde hij aan zoals een hoogvliegende adelaar, die naar de vlakte gaat door donkere wolken om een zacht lam of een bange haas te grijpen: Zo stormde Hektor aan, terwijl hij zijn scherpe zwaard zwaaide.”

voorkomen. Deze zes regels bevatten verschillende visuele mnemotechnieken zoals hierboven beschreven.

Het onderstaande schema is op basis van dezelfde argumentatie als hierboven samengesteld.

3.1.2.1 Schema van visuele mnemotechnieken in *Ilias XXII 306-436*

Visuele mnemotechnieken:			
Distinctieve aspecten/ details	φάσγανον ὀξύ (306; 311)	μέγα τε στιβαρόν τε (307)	ἀλείς (308)
	αἰετὸς ὑψητεῖται (308)	νεφέων ἐρεβεννῶν (309)	ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτώκα λαγῶν (310)
	σάκος...καλὸν δαιδάλεον (313/314)	κόρυθι...φαινή τετραφάλῳ (314/315)	καλαῖ...ἔθειραι χρύσσαι (315/316)
	αἰχμῆς...εὐήκεος (319)	χάλκεα τεύχεα καλά (322/323; 367)	ἀπαλοῖο...αὐχένος (327)
	μελίη...χαλκοβάρεα (328)	κορυθαίολος Ἔκτωρ (336; 355)	ὑπόδρα ἰδῶν (344)
	πόδας ὠκὺς Ἀχίλλεύς (344; 376)	τεύχε'...αἰματοέντ' (368/369)	νέκυς ἄκλαντος ἄθαιπτος (386)
	ἀεῖδοντες παιήονα (391)	χαῖται κυνάει (401/402)	ὦς τοῦ μὲν κεκόνιτο κάρη ἅπαν (405; 401)
	λιπαρὴν...καλύπτειν (406)		
Interactieve relatie	εἰρύσσατο (306; 367)	τινάσσων (311)	ἐπένευε (314)
	ἦν ἄρ' Ἀχίλλεύς πάλλιν δεξιτερῇ (319/320)	τάμε (328)	ὦμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἔδμεναι (347)
	κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται (353)	τό γ' ἀνευθεν ἔθηχ' (368)	ἄλλοι δὲ περιδραμον νῖες Ἀχαιῶν (369)
	ὅτε νῆας ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέῳ (374)	τὸν δ' ἐπεὶ ἐξενάριξε (376)	τόνδε δ' ἄγωμεν (392)
	τέτρηνε τένοντε (396)	βοέους δ' ἐξήπτεν ἱμάντας (397)	κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν (398)
	ἔδησε (398)		
Metafoor/ vergelijking	ὥς τ' αἰετὸς ὑψητεῖται, ὅς τ' εἴσιν πεδίοιενδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν ἀρπάζων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτώκα λαγῶν (308-310)	οἷος δ' ἀστήρ εἴσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ ἔσπερος, ὅς κάλλιπτος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ, ὅς αἰχμῆς ἀπέλαμπ' εὐήκεος (317-319)	ὅς τοι γούνατ' ἔλυσα (335)
	γυλὴ δ' ἐκ ρεθέων πταμένη (362)	μ' ἄχος ὅξυ κατοίσεται Ἄϊδος εἴσω (425)	
Motorische associatie/ concrete actie	οἶμηνεν (308; 311)	ὀρμήθη (312)	περισεείοντο (315)
	ἔλασ' (326)	ἦρπε (330)	ἐλκήσουσ' αἰκῶς (336)
	κύνες καταδάσαι (339)	σῆς γε κύνες κεφαλῆς ἀπαλάλκοι (348)	ἐρύσασθαι (351)
	σέ γε πότνια μήτηρ ἐνθεμένη λεχέεσσι (352/353)	ἐσύλα (368)	ἀνουτητί (371)
	οὐτήσασκε παραστάς (375)	κεῖται (386)	μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη (388)
	ἀείρας (399)	ἀναβᾶς (399)	μάστιξεν ῥ' ἐλάαν (400)
	πίτναντο (402)	ἀεικίσσασθαι (404)	ἢ δὲ νυ μήτηρ τῷλε κόμην (405/406)
	ἀπὸ δὲ λιπαρὴν ἔρριψε καλύπτειν τηλόσε (406/407)		
Spatieële oriëntatie	τό οἱ ὑπὸ λαπαρὴν τέτατο (307)	πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε καλὸν δαιδάλεον (313/314)	ἢ κληῖδες ἀπ' ὤμων αὐχέν' ἔχουσι (324)
	ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἦλυσθ' ἄκωκῇ (327)	ἐν κονίῃς (330; 402)	νηυσὶν ἔπι γλαφυρῇσιν (334; 339; 386; 392; 417)
	ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν (360)	ἐκ νεκροῖο (367)	ἀπ' ὤμων (368)
	στάς ἐν Ἀχαιοῖσιν (377)	εἰν Ἀῖδαο (389; 362)	ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν (396)
	ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης (397)	ἐκ δίφροιο (398; 399)	ἐν πατρίδι γαίῃ (404)
	κατὰ ἄστυ (409)	πυλάων Δαρδανιάων (413)	κυλινδόμενος κατὰ κόπρον (414)
	ἐξελθόντα πόληος (417)		

Tabel 2: weergave van visuele associatie in *Ilias XXII 306-436*

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσσατο φάσαντων ὀξύ
 τὸ οὖν ὑπὸ λατάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
 οἶμμεν δὲ αἰεὶς ὥς τ' αἰετὸς ὕμυπτεται,
 ὅς τ' εἰσὶν πεδίοις διὰ νεφέαν ἐρεβεννῶν
 ἀρπάξον· ἡ ἄρ' ἁμάλην ἡ πτόκα λαγωνόν·
 ὥς ἔκτωρ οἶμμεσσι τινάσσω φάσαντων ὀξύ.
 ὁρμήθη δ' Ἀχλλεύς, μένος δ' ἐμπλήξατο θυμόν
 ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε
 καλὸν δαιδάλεον, κόρυθι δ' ἐπένευε φαινή
 τετραφάλῳ· καλαὶ δὲ περισσείοντο ἔθειραι
 γρύσσαι, ἃς Ἥφαιστος ἔει λόφον ἀμοιβαιάς,
 οἷός δ' ἀστήρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ
 ἔσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἴσταται ἀστήρ,
 ὅς ἀγχιυθ' ἀπέλαμψ' εὐήκεος, ἥν ἄρ' Ἀχλλεύς
 πάλιν δεξιτερῇ φρονέων κακὸν ἔκτορι δίῳ,
 εἰσορόων γρόα καλόν, ὅτῃ εἴζει μάλιστα.
 τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔχε γρόα γάλκα τεύχεα,
 καλά, τὰ Πατρόκλοιο βῆν' ἐνάρχει κατακτάς·
 φαίνεται δ' ἡ κληῖδες ἀπ' ὧμων αὐγὴν ἔχουσι,
 λαυκανήν, ἵνα τε ψυχῆς ὤκιστος ὀλεθρος·
 τῇ ῥ' ἐπὶ οἱ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγχει δίος Ἀχλλεύς,
 ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δ' αὐγένοος ἧλυσθ' ἄκωσι.
 οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελὶν τάμε χαλκοβάρεια,
 ὄφρα τί μιν προτιεῖται ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.
 ἦρπτε δ' ἐν κονίῃ· ὁ δ' ἐπευξάτο δίος Ἀχλλεύς·
 ἔκτορ, ἀτάρ που ἔφης Πατρόκλη' ἐξεναρῖζον
 σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξω νόσφιν ἐόντα,
 νῆπιε· τοῖο δ' ἀνέυθεν ἀοσσητὴρ μὲν' ἀμείνων
 νηυσὶν ἐπὶ γλαυρυρήσιν ἐγὼ μετόπισθε λελείμμη,
 ὃς τοὶ γούνατ' ἔλυσα, σὲ μὲν κύνας ἡδ' οἰωνοὶ
 ἔλκυσουσ' αἰκῶς, τὸν δὲ κτεριοῦσιν Αἰαοί."
 Τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος ἔκτορ·
 "λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σῶν τε τοκῆων,
 μὴ με ἕα παρὰ νηυσὶ κύνας καταδάσναι Αἰαῶν,
 ἀλλὰ σὺ μὲν χαλκὸν τε αἰλῃ χρυσὸν τε δέδεξο,
 ὄφρα τὰ τοὶ δώσουσι πατρί καὶ πότνια μητρί,
 σῶμα δὲ οἰκάδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὄφρα πυρὸς με
 Τρῶες καὶ Τρῶων ἄλογοι λελάγῃσι θανόντα."
 Τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχλλεύς·
 "μὴ με, κύων, γούνων γυνάζω μηδὲ τοκῆων.
 εἰ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
 ὧμ' ἀποταμινόμενον κρέα ἐδμεναι, οἷα ἔοργας,
 ὥς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάλκοι,
 οὐδ' εἰ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινῆρτ' ἀποῖνα
 στήσωσι· ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόστανται δὲ καὶ ἄλλα,
 οὐδ' εἰ κέν σ' αὐτόν χρυσὸν ἑρύσσασθαι ἀνάγοι
 Δαρδανίδης Πρίαμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μητὴρ
 ἐνθεμένη λεγέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτῇ.
 ἀλλὰ κύνας τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσονται."
 Τὸν δὲ καταθῆναι προσέφη κορυθαίολος ἔκτορ·
 "ἦ σ' εὖ γινώσκων προπιύσομαι, οὐδ' ἄρ' ἐμελλόν
 πείσειν· ἡ γάρ σοί γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμός,
 φράζεο νῦν, μὴ τοι τὶ θεῶν μνήμη γένωμαι
 ἥματα τῷ τέ κεν σὲ Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
 ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν."
 Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,
 ψυχῇ δ' ἐκ ρεθέων ταμῆναι Αἰδοῦσδε βεβήκει,
 ὃν πότμον γούδοα, λιτοῦδ' ἀνδροτήναι καὶ ἡβην.
 τὸν καὶ τεθνηῶτα προσπύδα δίος Ἀχλλεύς·
 "τέθναθι· κῆρα δ' ἐγὼ τότε δεξόμαι, ὁπότε κεν δὴ
 Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι."
 Ἥ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῦ ἐρύσσατο γάλκεον ἔργος,
 καὶ τὸ γ' ἀνέυθεν ἔθῃγ', ὁ δ' ἀπ' ὧμων τεύχε' ἐσύλα
 αἱματόεντ'· ἄλλοι δὲ περιδραμον νῖες Αἰαῶν,
 οἱ καὶ θήσαντο φυνὴν καὶ εἶδος ἀγῆτον
 ἔκτορος· οὐδ' ἄρα οἷ τις ἀνούπητι γε παρέστη.
 εἶπε δὲ τις εἴδοσαν ἰδὼν ἐς πηλῖσιον ἄλλον·

*Afbeelding 9: Visuele associatie als mnemotechniek
geclassificeerd naar woordveld*

Hieruit kan men opmaken dat een behoorlijk deel van de 131 regels bestaat uit de onderzochte visuele mnemotechnieken die helpen bij het memoriseren van de tekst. Ook hier is er soms sprake van clustervorming, waarbij enkele opeenvolgende regels volledig bestaan uit visuele mnemotechnieken.

Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat een behoorlijk deel van de tekst niet onderhevig kan zijn aan improvisatie, omdat dit deel uit visuele mnemotechnieken bestaat. Deze mnemotechnieken zijn er voor het memoriseren van een vaste tekst. Door de geel gemarkeerde delen uit deze passage onderhevig te maken aan improvisatie, zouden deze woorden en woordgroepen hun kracht als visuele mnemotechniek verliezen. Dit zou invloed kunnen hebben op het memorisatieproces van de *Ilias*. Deze stelling is van belang voor de conclusie en zal in hoofdstuk 5 verder uitgewerkt worden.

Het gebruik van visuele associatie als mnemotechniek zou op basis van deze resultaten, namelijk dat een groot deel van deze passage uit deze mnemotechniek bestaat, van invloed kunnen zijn op het memorisatieproces van de *Ilias*. Ook hier wordt er een associatienetwerk voor de verwerker van de tekst gevormd wat het memorisatieproces bevordert.

3.2 Affectie als mnemotechniek in *Ilias* XXII 306-436

Uit paragraaf 2.4 is gebleken dat emoties, betrokken bij bepaalde gebeurtenissen, een positieve invloed op de memorisatie van deze gebeurtenissen hebben. Emoties die in een tekstpassage opgeroepen worden, dragen dus ook bij aan de memorisatie van die tekstpassage. De helden in de *Ilias* worden vaak gepresenteerd in tranen of met hevige zorgen of pijn.⁶² Als oorlog de noodzakelijke situatie is waarin een held zich kan kwalificeren als een held, dan zijn angst en pijn ook een onderdeel voor die held om glorie te verkrijgen. De helden accepteren de uitkomst van de strijd, maar zijn niet gevoelloos en hebben emoties. Homerus zag het hart als de zetel van de emoties.⁶³ De woordcombinatie *ἐν φρεσὶ* en het woord *θυμός* drukken vaak een bepaalde emotie uit.⁶⁴ Deze emoties bestaan uit angst, verdriet, wraak of (fysieke) pijn. Het zijn met name negatieve emoties in deze tekstpassage.⁶⁵

⁶² Monsacré 1984, 57.

⁶³ Mumford 1996, 139.

⁶⁴ Mumford 1996, 144.

⁶⁵ In de oudheid dacht men ook dat alleen negatieve emoties hielpen bij de memorisatie (zie paragraaf 2.4.1).

3.2.1 Angst en verdriet

Angst en verdriet komen veel voor in deze passage van de *Ilias*. Zo is de *Ilias* gevuld met Achilles' tranen, maar ook met tranen en smeekbeden van anderen.⁶⁶ In deze passage leidt Hektor's dood tot veel jammerklachten van het Trojaanse volk. Verschillende woorden in de tekst worden gebruikt om het verdriet uit te drukken. Woorden zoals *κλαίων* en *γόοιο* drukken de subjectieve ervaring van verdriet en emotionele pijn uit.⁶⁷ Deze en andere soortgelijke woorden, zoals *λίσσομαι*, verwijzen naar verdriet, angst of mentale pijn. Een voorbeeld uit de tekst is het volgende:

“Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται.”⁶⁸

De woorden *κλαίων* en *στενάχοντο* drukken het verdriet uit van zowel Priamus als het Trojaanse volk. Door dit specifieke woordgebruik ervaart de lezer/luisteraar de emoties van de personen uit de *Ilias*, bij wie de emoties daadwerkelijk aanwezig zijn.

Naast het gebruik van bepaalde specifieke woorden om verdriet en angst uit te drukken, blijken deze emoties ook uit de inhoud van de tekst. Zo was het niet hebben van je moeder en vrouw naast je sterfbed een van de angsten van de oorlogsheld ten tijde van de Trojaanse oorlog.⁶⁹ Deze angstgevoelens worden bijvoorbeeld opgewekt wanneer de schrijver benoemt dat Hektor's moeder niet de kans krijgt om haar zoon te begraven. De honden zullen hem volledig opeten:

“... οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεχέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἴωνοι κατὰ πάντα δάσονται.”⁷⁰

Achilles spreekt hier Hektor aan en wekt met deze woorden angst op bij Hektor, die nu weet dat hij zijn moeder en vrouw niet naast zijn sterfbed zal hebben.

Ook het verliezen van een vriend of alleen al het doen mislukken van een confrontatie, raakt de helden en maakt ze verdrietig.⁷¹ De schrijver maakt gebruik van deze informatie door te benoemen dat Achilles zijn vriend Patroklos is verloren:

“κεῖται πὰρ νήεσσι νέκυς ἄκλαυτος ἄθαπτος,

⁶⁶ Monsacré 1984, 57-58.

⁶⁷ Mumford 1996, 142-143; Homerus, *Ilias* XXII 429 en 430. Vert.: “wenend” en “geweeklaag”

⁶⁸ Homerus, *Ilias* XXII 429. Vert.: “Zo sprak hij wenend, en met hem klaagden de burgers”

⁶⁹ Monsacré 1984, 60.

⁷⁰ Homerus, *Ilias* XXII 352b-354. Vert.: “en niet zal de eerbiedwaardige moeder jou, die zij zelf geboort heeft, bewenen, nadat ze jou op een bed plaatst, maar de honden en vogels zullen (jou) in alle opzichten opeten.”

⁷¹ Monsacré 1984, 58.

Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὄφρ' ἂν ἐγὼ γε
 ζῶοισιν μετέω καί μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη
 εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν Αἴδαο,
 αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλου μεμνήσομ' ἑταίρου.⁷²

In deze regels wordt het verdriet van Achilles impliciet benoemd. Hij heeft zijn vriend verloren en zal hem niet vergeten zolang hij levend is. Er kan uit deze regels opgemaakt worden dat de dood van Patroklos Achilles raakt. In paragraaf 3.2.4 is de affectieve mnemotechniek van angst en verdriet op dezelfde argumentatie als de bovenstaande voorbeelden gebaseerd: op basis van specifiek woordgebruik en inhoud over een eenzaam sterfbed of over het verliezen van een dierbare.

3.2.2 Wraak en woede

De meest voorkomende emotie in de *Ilias* is woede.⁷³ Verschillende woorden, zoals μένος en θυμός, verwijzen naar de sterke en impulsieve emoties die tot woede en wraak kunnen leiden.⁷⁴ Zo wordt Achilles als volgt beschreven:

“... μένεος δ' ἐμπλήσατο θυμὸν
 ἀγρίου ...”⁷⁵

De emotie van Achilles wordt hier letterlijk beschreven. Hij zit vol woede.

Naast specifieke woorden die refereren aan woede en wraak, kan de inhoud van de tekst ook deze emoties oproepen. Zo spelen wraak en woede ook een rol wanneer men iemand terugpakt vanwege de dood van zijn geliefde.⁷⁶ De dood van een geliefde zorgt voor woede die later in wraak omgezet wordt. Hiervan is ook sprake in deze passage van de *Ilias*. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende:

“Ἔκτορ, ἀτὰρ που ἔφης Πατροκλῆ' ἐξεναρίζων
 σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίζεις νόσφιν ἔόντα,
 νήπιε· τοῖο δ' ἄνευθεν ἀοσσητήρ μέγ' ἀμείνων
 νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐγὼ μετόπισθε λελείμμην,

⁷² Homerus, *Ilias* XXII 386-390. Vert.: “Bij de schepen ligt een onbeweend, onbegraven lichaam, Patroklos: en ik zal hem niet vergeten, zolang ik onder de levenden verkeer en aan mij de dierbare knieën in beweging komen: en ook al vergeten zij de gestorvenen in de Hades, ik niet en ik zal daar mijn geliefde vriend herinneren.”

⁷³ Mumford 1996, 142.

⁷⁴ Mumford 1996, 144.

⁷⁵ Homerus, *Ilias* XXII 312b-313a. Vert.: “en zijn hart vervulde zich met wilde woede”

⁷⁶ Griffin 1976, 169.

ὅς τοι γούνατ' ἔλυσα...''⁷⁷

In deze passage zegt Achilles dat hij wraak neemt, omdat Hektor zijn vriend Patroklos heeft gedood, en dat hij Hektor nu gaat doden. Hieruit blijkt zowel de woede van Achilles, omdat zijn vriend gedood is, als zijn wraakgevoelens jegens Hektor, die hij daarom nu wil doden.

In paragraaf 3.2.4 is de affectieve mnemotechniek van wraak en woede op dezelfde argumentatie als de bovenstaande voorbeelden gebaseerd: op basis van specifiek woordgebruik en inhoud over wraak nemen wegens de dood van een geliefde.

3.2.3 (Fysiek) leed

Fysieke pijn wekt ook de emotie op die daarbij komt kijken.⁷⁸ Wanneer in de tekst iemand bijvoorbeeld geslagen wordt, kan de lezer of luisteraar worden meegenomen in de emotionele pijn die de persoon die de klap ontvangt, ervaart. Een inhoudelijk voorbeeld uit de tekstpassage is het volgende:

“ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖτο δι' αὐχένος ἦλυθ' ἀκωκή.
οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελίη τάμε χαλκοβάρεια,
ὄφρα τί μιν προτιείποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.”⁷⁹

Hierin wordt beschreven dat de speerpunt dwars door de hals van Hektor gaat, maar wel op zo'n manier dat hij niet meteen sterft en hij nog iets kan zeggen. Men kan zich hierbij voorstellen wat voor pijn Hektor moet lijden met een speer door de hals. De situatie wekt hier medelijden op en deze geassocieerde emoties bevorderen de memorisatie van deze regels. Dit kan ook opgewekt worden door het gebruik van specifieke woorden zoals ἀεικίσσασθαι.⁸⁰

Fysieke, anatomische woorden worden soms gebruikt in beschrijvingen van somatische begeleiding bij emoties.⁸¹ Zo is het trillen van knieën een typisch voorbeeld van de emotie van angst en verwijst het haren uittrekken naar de weeklacht van verdriet. Deze fysieke pijn uit zich ook in acties zoals het rollen op de grond, in het zand.⁸² De grond en het

⁷⁷ Homerus, *Ilias* XXII 331-335a. Vert.: “Hektor, jij meende veilig te zijn, Patroklos dodend, en jij trok je niet aan van mij, die ergens ver weg was, dwaas: maar ver weg van hem was ik bij de gewelfde schepen achtergebleven als veel sterkere wreker, die bij jou nu de knieën losmaakt”

⁷⁸ Mumford 1996, 143.

⁷⁹ Homerus, *Ilias* XXII 327-329. Vert.: “en de punt ging dwars door de zachte hals: maar niet sneed de speer met koperen punt zijn luchtpijp door, zodat hij tot hem iets antwoordend met woorden kon zeggen”

⁸⁰ Homerus, *Ilias* XXII 404. Vert.: “verminken”

⁸¹ Mumford 1996, 142.

⁸² Monsacré 1984, 68.

vuil is de laagste plek om je te bevinden als man.⁸³ Zo ontstaat er medelijden voor degene die in het stof valt:

*“ἤριπε δ’ ἐν κονίῃς...”*⁸⁴

Hektor valt hier op de grond in het stof en bereikt de laagste plek. Bij een held doet dit pijn en dat gevoel dringt hier door.

In paragraaf 3.2.4 is de affectieve mnemotechniek van (fysiek) leed op dezelfde argumentatie als de bovenstaande voorbeelden gebaseerd: op basis van de inhoud en specifieke woorden over fysiek leed wat emotie teweegbrengt.

⁸³ Griffin 1976, 183.

⁸⁴ Homerus, *Ilias XXII 330a*. Vert.: “Maar hij stortte in het stof”

3.2.4 Schema van affectie in *Ilias XXII 306-436*

Affectieve mnemotechnieken:	Woordgebruik	Inhoud
Angst en verdriet	λίσσωμι' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σῶν τε τοκῆων (338; 345)	σέ μὲν κύνες ἡδ' οἰωνοὶ ἐλκήσουσ' ἀκῶς, τὸν δὲ κτεριοῦσιν Ἀχαιοί. (335-336)
	ὧς σέ γε πότνια μήτηρ...γοήσεται (352/353)	σῶμα δὲ οἶκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὄφρα πυρός με Τρῶες καὶ Τρώων ἄλοχοι λελάχωσι θανόντα. (342-434)
	πότμον γοώωσα (363)	οὐδ' ὧς σέ γε πότνια μήτηρ ἐνθ' ἐμὴν λεγέσσι γοήσεται, δὴν τέκεν αὐτή, ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται. (352-354)
	κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδοῦσα (407)	κεῖται παρ νήεσσι νέκυς ἄκλυτος ἄθ' αἶψατος, Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπλήσομαι, ὄφρ' ἂν ἐγὼ γε ζωοῖσιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν Αἰῖδαο, αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλου μεμνήσομ' ἑταίρου. (386-390)
	ῥῳξεν δ' ἔλπειν πατὴρ φίλος (408)	ἡ δὲ νύ μήτηρ τῖλλε κόμην ... κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδοῦσα. ῥῳξεν δ' ἔλπειν πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ κωκυτῶ τ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ. (405-409)
	ἀμφὶ δὲ λαοὶ κωκυτῶ τ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ (408-409)	
	πάντας δὲ λιτάνευε (414)	
	κηδόμενοι περ (416)	
	λίσσωμι' ἀνέρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν (418)	λίσσωμι' ἀνέρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν, ἦν πως ἡλκήναι αἰδέσσεσθαι ἡδ' ἐλπίσθαι γῆρας· καὶ δὲ νύ τῳ γε πατὴρ τοιόσδε τέτυκται, Πηλεΐδης, ὅς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι Τρῶσιν· μάλιστ' ἐμοὶ περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε· τόσσους γάρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας. τῶν πάντων οὐ τόσσον ὀδύρομαι ἀχνύμενος περ ὥς ἐνός, οὐ μ' ἄχος ὅξυ κατοίσεται Αἰῖδος εἴσω, Ἐκτορος· ὥς ὄφελεν θανέειν ἐν χερσὶν ἐμῇσι· τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντέ τε μυρομένω τε, μήτηρ θ', ἡ μιν ἔτικτε δυσάμμορος, ἡδ' ἐγὼ αὐτός.” Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται· (418-429)
		Τρωῆσιν δ' Ἐκάβη ἀδινοῦ ἐξήρχε γόοιο· “τέκνον, ἐγὼ δειλή· τί νύ βεῖομαι αἰνὰ παθοῦσα, σεῦ ἀποτεθνηῶτος; (430-432)
Wraak en woede	μένεος δ' ἐμπλήσατο θυμὸν ἀγρίου (311-312)	Ἐκτορ, ἀτὰρ που ἐφης Πατροκλῆ· ἐξ' ἐναρίζων σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίζεις νόσφιν ἔοντα, νήπιε· τοῖο δ' ἄνευθεν ἀοσσητὴρ μέγ' ἀμείνων νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐγὼ μετόπισθε λελείμην, ὅς τοι γούνατ' ἔλυσα. (331-335)
	φρονέων κακὸν Ἐκτορὶ δίω (320)	μή με, κύον, γούνων γονάζεω μηδὲ τοκῆων. αἶ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη ὦμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἔδμεναι, οἷα ἔοργας (345-347)
	ὑπόδρα ἰδὼν (344)	τὸν καὶ τεθνηῶτα προσήδα διος Ἀχιλλεύς· “τέθναθι· (364-365)
	αἶ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη (345)	ἐπεὶ δὴ τόνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν, ὅς κακὰ πόλλ' ἔρρεξεν, ὅς οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι (379-380)
	ἦ γάρ σοί γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμὸς (357)	καὶ Ἐκτορὰ διὸν ἀεικέα μήδετο ἔργα (395)
	φράζεο νῦν, μή τοι τι θεῶν μήνιμα γένωμαι (358)	λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μόγις ἔχον ἀσχαλόμενα (412)
	λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μόγις ἔχον ἀσχαλόμενα (412)	σχέσθαι, φίλοι, καὶ μ' οἷον ἑάσατε κηδόμενοι περ ἐξελθόντα πόλιν ἰκέσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν· (416-417)
(Fysiek) leed	ὀλτοδρανέων (337)	ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἤλυθ' ἀκωκή. οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελίη τάμε χαλκοβάρεα, ὄφρα τί μιν προτιεῖποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν. (327-329)
	οὐδ' ... οἶ ... ἀνουπητί (371)	ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντε ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης, βοέους δ' ἐξήπτεν ἱμάντας, ἐκ δίφροιο δ' ἔδρησε, κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν· (396-398)
	οὐτήσασκε (375)	τοῦ δ' ἦν ἐλκομένοιο κονίαλος, ἀμφὶ δὲ χαῖται κυάνεαι πίναντο, κάρη δ' ἅπαν ἐν κονίησι κεῖτο πάρος χαρίεν· (401-403; 405)
	ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε (396)	τότε δὲ Ζεὺς δυσμενέεσσι δῶκεν ἀεικίσσασθαι ἐπὶ πατρὶδι γαίῃ (403-404)
	ἀεικίσσασθαι (404)	

Tabel 3: weergave van affectie in *Ilias XXII 306-436*

Wanneer deze tabel uitgewerkt wordt in een weergave van de tekst, ontstaat de onderstaande figuur (afbeelding 10).

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσσατο φάσγανον ὀξύ,
τό οἱ ὑπὸ λατάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
οἴμησεν δὲ ἅλεις ὥς τ' αἰετὸς ὕψιπτετής,
ὃς τ' εἰσὶν πεδίονδε διὰ νεφέων ἑρεβενγῶν
ἀρπάξων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν ἢ πτόκα λαγῶν·
ὥς Ἔκτωρ οἴμησε τινάσσων φάσγανον ὀξύ.
ὀργήθη δ' Ἀγυλλεύς, μένεος δ' ἐμπλήσατο θυμὸν
ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε
καλὸν δαιδάλεον, κόρυθι δ' ἐπένευσε φαινή
τετραφάλῃ· καλαὶ δὲ περισσεύοντο θείραι
χρῦσαι, ἃς Ἥφαιστος ἔει λόφον ἀμφὶ θαμειᾶς,
οἷος δ' ἀστήρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ
ἔσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ,
ὥς αἰγμῆς ἀπέλαμψ' εὐήκεος, ἦν ἄρ' Ἀγυλλεύς
πᾶλλεν δεξιτερὴ φρονέων κακὸν Ἔκτορι δῖω,
εἰσορόων χρόα καλόν, ὅτῃ εἴζειε μάλιστα.
τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔχε χρόα χάλκεα τεύχεα,
καλὰ, τὰ Πατρόκλιοιο βῆην ἐνάριζε κατακτάς·
φαίνεται δ' ἢ κληῖδες ἀπ' ὧμων αὐγὴν ἔχουσι,
λαυκανίην, ἵνα τε πυγῆς ὄκιστος ὀλεθρός·
τῇ ῥ' ἐπὶ οἱ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγχει δῖος Ἀγυλλεύς,
ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἤλυθ' ἄκωκῃ.
οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελὶ τάμε χαλκοβάρεια,
δοῖρα τὶ μιν προτιεῖποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν,
ἦριπε δ' ἐν κονίῃ· ὃ δ' ἐπεύξατο δῖος Ἀγυλλεύς·
Ἔκτορ, ἀτάρ που ἐφης Πατρόκλῃ· ἐξεναρξίζων
σὺς ἐσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξω νόσφιν ἐόντα,
νῆπιε· τοῖο δ' ἀνέυθεν ἀοσσητὴρ μέγ' ἀμείνων
νῆυσιν ἐπὶ γλαφυρήσιν ἐγὼ μετόπισθε λελείμην,
ὃς τοι γούνατ' ἔλυσα, σὲ μὲν κύνες ἡδ' οἰωνοὶ
ἐλκήσουσ' ἀκόως, τὸν δὲ κτεριούσιν Ἀχαιοί.”
Τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος Ἔκτωρ·
ἴσσομαι ὑπὲρ πυγῆς καὶ γούνων σὼν τε τοκήων,
μὴ με ἔα παρὰ νῆυσιν κύνας καταδάμναι Ἀχαιῶν,
ἀλλὰ σὺ μὲν γαλκὸν τε ἄλις χρυσὸν τε δέδεξο,
δόδρα τὰ τοι δώσουσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
σώμα δὲ σκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, δοῖρα πυρὸς με
Τρῶες καὶ Τρώων ἄλογοι λελάγῃσι θανόντα.”
ὦν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀγυλλεύς·
μὴ με, κύων, γούνων γονάξω μῆδὲ τοκήων,
αἵ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
ὧμ' ἀποταμνόμενον κρεῖα ἔδμεναι, οἷα ἔοργας,
ὥς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάλκοι,
οὐδ' εἴ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινῆρ' ἄποινα
στήσῃσ' ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόσγανται δὲ καὶ ἄλλα,
οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν χρυσὸν ἐρύσασθαι ἀνῶγοι
Δαρδανίδης Πρίαμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεγέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσονται.”
Τὸν δὲ καταβήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἔκτωρ·
ἦ σ' εὖ γινώσκων προτιύσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἔμελλον
πεῖσειν· ἦ γὰρ σοὶ γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμὸς
φράζω νῦν, μὴ τοῖ τι θεῶν μῆνιμα γένωμαι
ἡματι τῷ ὅτε κεν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν.”
Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,
πυγῇ δ' ἐκ ρεθέων πταμένη Αἰδὸςδε βεβήκει,
ὃν πότμον γόοῦσα, λιποῦσ' ἀνδροτῆτα καὶ ἦβην,
τὸν καὶ τεθηῶτα προσηῦδα δῖος Ἀγυλλεύς·
τέθναθι, κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὅππότε κεν δῖ
Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι.”
Ἦ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῖο ἐρύσσατο χάλκεον ἔγχος,
καὶ τό γ' ἀνέυθεν ἔθῃχ', ὃ δ' ἀπ' ὧμων τεύχε' ἐσύλα
αἵματόεντ'· ἄλλοι δὲ περιδραμον νῖες Ἀχαιῶν,
οἱ καὶ θηήσαντο φυὴν καὶ εἶδος ἀγῆστον
Ἔκτορος· οὐδ' ἄρα οἱ τις ἀνύπτητ' ἐπαρέστη,
ὥδε δὲ τις εἶπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·

“ὃ πόποι, ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφαφάσθαι
Ἔκτωρ ἢ ὅτε νῆας ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέῃ.”
ὥς ἄρα τις εὔτεσκε καὶ οὐτήσασκε παραστάς·
τὸν δ' ἐπεὶ ἐξενάριξε ποδάρκης δῖος Ἀγυλλεύς,
στάς ἐν Ἀχαιοῖσιν ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευεν·
“ὦ φίλοι, Ἀργείων ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες,
ἐπεὶ δὴ τὸνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν,
ὃς κακὰ πόλλ' ἔρρεζεν, ὅσ' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
εἰ δ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι πειρηθῶμεν,
δοῖρα κ' εἴ γινώμεν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσιν,
ἢ καταλείνουσιν πόλιν ἄκρην τοῦδε πεσόντος,
ἢ μένειν μεμάασι καὶ Ἔκτορος οὐκέτ' ἐόντος·
ἀλλὰ τί ἡ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμὸς;
κεῖται παρ' νῆεσσι νέκυς ἀκλάντος ἀθαπτος,
Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπύλησομαι, δοῖρ' ἂν ἐγὼ γε
ζῶουσιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρόρῃ
εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν Αἰδαοι,
αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλου μεμνήσομαι· ἐταίρου.
νῦν δ' ἄγ' ἀεῖδοντες πατήρ, κοῦροι Ἀχαιῶν,
νῆυσιν ἐπὶ γλαφυρήσιν νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν.
ἡράμεθα μέγα κύδος· ἐπέφνομεν Ἔκτορα δῖον,
ὃ Τρῶες κατὰ ἄστρ' ὥς εὐγέτοόντο.”
Ἦ ῥα, καὶ Ἔκτορα δῖον ἀεκέα μῆδετο ἔργα,
ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντα
ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης, βοέους δ' ἐξήπτεν ἰμάντας,
ἐκ ὀφροῖο δ' ἔδῃσε, κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν·
ἐς δίφρον δ' ἀναβὰς ἀνὰ τε κλυτὰ τεύχε' αἶρας
μάστιξεν ῥ' ἐλάαν, τὸ δ' οὐκ ἀέκοντα πετέσθην.
τοῦ δ' ἦν ἔλκομένοιο κονίσταλος, ἀμφὶ δὲ χαῖται
κυάνεαι πίναντο, κάρη δ' ἄπαν ἐν κονίῃσι
κεῖτο πάρος χαρίεν· τότε δὲ Ζεὺς δυσμενέεσσι
δῶκεν ἀεκίσσασθαι ἐπὶ ἐν πατρίδι γαίῃ.
Ὡς τοῦ μὲν κεκόντο κάρη ἄπαν· ἡ δὲ νῦ μήτηρ
εὐλε κόμην, ἀπὸ δὲ λιπαρὴν ἔρριψε καλύπτῃν
τηλόσε, κόκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδούσῃ.
ὦμωξεν δ' ἔλεεινὰ πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
κωκυθῷ τ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ.
τῷ δὲ μάλιστα ἄρ' ἦν ἐναλγῆκιον, ὥς εἰ ἄπασα
ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύγοιτο κατ' ἄκρης.
λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μόγῃς ἔχον ἀσφαλδόντα,
ἐξελθεῖν μεμαῶτα πύλων Δαρδανίανων.
πάντας δὲ λιτάνευε κυλινδόμενος κατὰ κόπρον,
ἐξ ὀνομακλήδην ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον·
“σγέσθε, φίλοι, καὶ μ'· οἷον ἔασατε κηδόμενοι περ
ἐξελθόντα πόλιν ἐκίσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν·
ἴσσομαι ἄνδρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμωεργόν,
ἦν πως ἡλικίην αἰδέσσεσθαι ἡδ' εἰλεῖσθαι
γῆρας· καὶ δὲ νῦ τῷ γε πατὴρ τοῖόςδε τέτυκται,
Πηλεὺς, ὃς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι
Τρῶσι· μάλιστα δ' ἐμοὶ περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε·
τόσσους γὰρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας,
τῶν πάντων οὐ τόσσον ὀδύρομαι ἀχνύμενος περ
ὥς ἐνός, οὐ μ' ἄχος ὀξύ κατοῖσεται Αἰδὸς εἰσω,
Ἔκτορος· ὥς ὄφελεν θανέειν ἐν χερσὶν ἐμῇσι·
τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντά τε μυρομένω τε,
μήτηρ θ', ἡ μιν ἔτικτε δυσάμμορος, ἡδ' ἐγὼ αὐτός.”
Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται·
Τρωῆσιν δ' Ἐκάβη ἀδιντοῦ ἐξήρχε γόοιο·
τέκνον, ἐγὼ δευλή· τί νῦν βεῖομαι αἰνὰ παθοῦσα,
σεῦ ἀποτεθῆντος; ὃ μοι νύκτας τε καὶ ἡμῶν
εὐχολὴ κατὰ ἄστυ πελέσκεο, πάσι τ' ὄνειαρ
Τρῶσι τε καὶ Τρωῆσι κατὰ πτόλιν, οἱ σε θεὸν ὥς
δειδέχατ'· ἡ γὰρ καὶ σφι μάλα μέγα κύδος ἔρσθα
ζῶος ἐόν· νῦν αὖ θάνατος καὶ μοῖρα κηλάνει.”

 = affectieve mnemotechniek

Afbeelding 10: affectie als mnemotechniek geclassificeerd naar woordveld

Hieruit kan men opmaken dat een behoorlijk deel van de 131 regels bestaat uit de onderzochte affectieve mnemotechnieken die helpen bij het memoriseren van de tekst. Ook hier is er sprake van clustervorming, waarbij enkele opeenvolgende regels volledig bestaan uit affectieve mnemotechnieken.

Op basis hiervan zou gesteld kunnen worden dat een behoorlijk deel van de tekst niet onderhevig kan zijn aan improvisatie, omdat dit deel uit affectieve mnemotechnieken bestaat. Deze mnemotechnieken zijn er voor het memoriseren van tekst. Door de blauw gemarkeerde delen uit deze passage als equivalent te beschouwen voor improvisatie, zouden deze woorden en woordgroepen hun kracht als affectieve mnemotechniek kunnen verliezen. Dit zou invloed kunnen hebben op het memorisatieproces van de *Ilias*. Ook deze stelling is van belang voor de conclusie en wordt in hoofdstuk 5 verder uitgewerkt.

Het gebruik van affectie als mnemotechniek zou op basis van deze resultaten van invloed kunnen zijn op het memorisatieproces van de *Ilias*. Door het gebruik van affectieve woorden en inhoud die affectie opwekken, wordt de Amygdala betrokken bij het memorisatieproces, die het memoriseren van de *Ilias* bevordert.

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσατο φάσανον ὀξύ,
 τὸ οἱ ὑπὸ λατάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
 οἰμησεν δὲ ἄλεις ὥς τ' αἰετὸς ὑψητεῖαις,
 ὃς τ' εἰσὶν πεδίοις διὰ νεφέων ἐρεβενῶν
 ἀρπάξων ἢ ἄρ' ἄμωλιν ἢ πτόκα λαγών·
 ὥς Ἴκτωρ οἶμῃσε τινάσσων φάσανον ὀξύ.
 ὁρμήθη δ' Ἀχλλεύς· μένος δ' ἐμπλήσατο θυμὸν
 ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε
 καλὸν δαιδάλεον, κόρυθι δ' ἐπένευσε φαινήν
 τετραφάλω· καλαὶ δὲ περισσεύοντο ἔθειραι
 χρύσειαι, ἃς Ἥφαιστος ἔει λόφον ἀμφὶ θαμειάς.
 οἷος δ' ἀστήρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ
 ἔσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ,
 ὥς αἰγμῆς ἀπέλαμψ' εὐήκεος, ἣν ἄρ' Ἀχλλεύς
 πάλιν δεξιτερῇ φρονέων κακὸν Ἴκτορι δῖον,
 εἰσορόων χροά καλόν, ὅπῃ εἴξειε μάλιστα.
 τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔχε γρόα χάλκεα τεύχεα,
 καλὰ, τὰ Πατρόκλοιο βίην ἐνάρυξε κατακτάς·
 φαίνεται δ' ἡ κληίδες ἀπ' ὧμων αὐγὴν ἔχουσι,
 λαυκανήν, ἵνα τε ψυχρῆς ὥκιστος ὀλεθρὸς
 τῇ ῥ' ἐπὶ οἱ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγγει δῖος Ἀχλλεύς,
 ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δῖ' αὐγένης ἤλυθ' ἀκακή·
 οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελήϊ τάμει γαλκοβάρεις,
 ὅρα τί μιν προτίειποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.
 ἦρπτε δ' ἐν κονίῃ· ὁ δ' ἐπεύξατο δῖος Ἀχλλεύς·
 "Ἴκτορ, ἀτὰρ που ἔφη Πατρόκλῃ· ἐξεναρίζων
 σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξω νόσφιν ἐόντα,
 νῆπιε· τοιοῦτο δ' ἀνευθεν ἀσσοπήτηρ μέγ' ἀμείνων
 νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐγὼ μετόπισθε λελειμμένη,
 ὃς τοι γούνατ' ἔλυσα, σέ μὲν κύνας ἢ δ' οἰωνοὶ
 ἔλκησουσ' ἀϊκάω, τὸν δὲ κτεριοῦσιν Ἀχαιοί."
 Τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος Ἴκτωρ·
 "λίσσομαι ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σὼν τε τοιαυτῆς,
 μὴ με ἔα παρὰ νηυσὶ κύνας καταδάσσαι Ἀχαιῶν,
 ἀλλὰ σὺ μὲν γαλκὸν τε αἰλις χρυσόν τε δέδεξο,
 δῶρα τὰ τοι δόσουσι πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ,
 σῶμα δὲ σῆκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὅρα πυρὸς με
 Τρώες καὶ Τρώων ἄλσοι λελάγασιν θανόντα."
 Τὸν δ' ἄρ' ὑπὸδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὄκυς Ἀχλλεύς·
 "μὴ με, κύων, γούνων γονάξω μηδὲ τοιαυτῆς,
 αἱ γὰρ πῶς αὐτὸν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
 ὧμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἐδμεναι, οἷα ἔοργας,
 ὥς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάλκοι,
 οὐδ' εἴ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινῆριτ' ἄποινα
 σήσωσ' ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόσπονται δὲ καὶ ἄλλα,
 οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν χρυσὸν ἐρύσασθαι ἀνάγοι
 Δαρδανίδης Πρίαμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
 ἐνθεμένη λεγέσσει γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή,
 ἀλλὰ κύνας τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσονται."
 Τὸν δὲ καταβήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἴκτωρ·
 "ἦ σ' εὖ γινώσκων προτίσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἐμελλόν
 πείσειν· ἡ γὰρ σοὶ γε σιδηρεὸς ἐν φρεσὶ θυμῷ
 φράξω νῦν, μὴ τοί τι θεῶν μῆνιμα γένωμαι
 ἡματι τῷ δὲ κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
 ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν."
 Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,
 ψυχῇ δ' ἐκ ρέθρων πταμένη Αἰδὸςδε βεβήκει,
 ὃν πότμον γόωσα, λιποῦσ' ἀνδροτῆτα καὶ ἥβην.
 τὸν καὶ τεθνηῶτα προσήυδα δῖος Ἀχλλεύς·
 "τέθνηθι· κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὁπότε κεν δῇ
 Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι."
 Ἦ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῦ ἐρύσσατο χάλκεον ἔγχος,
 καὶ τό γ' ἀνευθεν ἔθηγ', ὁ δ' ἀπ' ὧμων τεύχε' ἐσύλα
 αἱματόεντ'· ἄλλοι δὲ περιδραμον νῆες Ἀχαιῶν,
 οἱ καὶ θηγήσαντο φυτὴν καὶ εἶδος ἀγῆτον·
 Ἴκτωρος οὐδ' ἄρα οἱ τις ἀγούνην γε παρέστη.
 ὧδε δὲ τις εὔπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·

"ὦ πόποι, ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφαφάσθαι
 Ἴκτωρ ἢ ὅτε νῆας ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέῃ."
 ὥς ἄρα τις εὔπεσκε καὶ οὐτήσασκε παραστάς·
 τὸν δ' εἶπε ἐξενάριξε ποδάρκης δῖος Ἀχλλεύς,
 στὰς ἐν Ἀχαιοῖσιν ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευεν·
 "ὦ φίλοι, Ἀργείων ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες,
 εἰπεὶ δὴ τόνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν,
 ὃς κακὰ πολλὰ ἔρρεξεν, ὅσ' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
 εἰ δ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι περὶθώμεν,
 ὅρα κ' ἐπὶ γινώμεν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσιν,
 ἢ καταλείγουσιν πόλιν ἄκρην τοῦδε πεσόντος,
 ἢς μένιν μεμῶασι καὶ Ἴκτορος οὐκέτ' ἐόντος
 ἀλλὰ τί ἡ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
 κείται παρ' νῆεσσι νέκυς ἀκλαιντος ἄθρατος,
 Πατρόκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὅρ' ἂν ἐγὼ γε
 ζῶοισιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρῃ
 εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' ἐν Αἰδαίῳ,
 αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κείθι φίλον μεμνήσομαι· ἑταίρου,
 νῦν δ' ἄγ' αἰεδόντες πατήρα, κοῦροι Ἀχαιῶν,
 νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν.
 ἠράμεθα μέγα κύδος· ἐπέφονομεν Ἴκτορα δῖον,
 ὃ Τρώες κατὰ ἄστυ θεῶς ὥς εὐχετόωντο."
 Ἦ ῥα, καὶ Ἴκτορα δῖον ἀεκέα μῆδετο ἔργα,
 ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντα
 ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρνης, βοέους δ' ἐζήπτεν ἱμῶντα,
 ἐκ δίφροιο δ' ἔδῃσε, κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν·
 ἐς δίφρον δ' ἀναβὰς ἀνά τε κλυτὰ τεύχε' ἀείρας
 μαστίγῃ ῥ' ἐλάαν, τῷ δ' οὐκ ἀέκοντε πετέσθην.
 τοῦ δ' ἦν ἔλκομένοιο κονίσταλος, ἀμφὶ δὲ γαῖται
 κυάνεαι πίναντο, κάρη δ' ἄπαν ἐν κονίῃσι
 κείτο πάρος χαρίε· τότε δὲ Ζεὺς δυσμενέεσσι
 δῶκεν ἀεικίσσασθαι ἐπὶ ἐν πατρίδι γαίῃ.
 Ὡς τοῦ μὲν κεκόντο κάρη ἄπαν· ἡ δὲ νύ μήτηρ
 πύλε κόμην, ἀπὸ δὲ λατάρην ἔρριψε καλύπτρην
 τηλόσε, κόκκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδούσα,
 ὧμωξεν δ' ἔλεεινὰ πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
 κοκκυῶ τ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ.
 τῷ δὲ μάλιστα ἄρ' ἦν ἐνάλιγκιον, ὥς εἰ ἅπανα
 Ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύχλιτο κατ' ἄκρης.
 λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μὸγς ἔχον ἀσφαλδωντα,
 ἐξελθεῖν μεμαῶτα πύλων Δαρδανιάων,
 πάντας δὲ λιτάνευε κυανθόμενος κατὰ κόπρον,
 ἐξ ὀνομακλήδην ὀνομάζων ἄνδρα ἔκαστον·
 "σχεῖσθε, φίλοι, καὶ μ' οἷον ἔασατε κηδόμενοι περ
 ἐξελθόντα πολλὸς ἱκέσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν·
 λίσσωμαι ἀνέρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν,
 ἦν πῶς ἡλικίην αἰδέσσεσθαι ἡδ' ἐλεήσει
 γῆρας· καὶ δὲ νύ τῷ γε πατὴρ τοιοῦδος τέτυκται,
 Πηλεὺς, ὃς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι
 Τρωσὶ· μάλιστα δ' ἐμοὶ περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε
 τόσσους γὰρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας,
 τῶν πάντων οὐ τόσσον ὀδυρομαι ἀχνύμενος περ
 ὥς ἐνός, οὐ μ' ἄγος ὀξύ κατοῖσεται Αἰδὸς εἰσα,
 Ἴκτωρος· ὥς ὄφελεν θανέειν ἐν χερσὶν ἐμῇσι
 τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντέ τε μωρομένο τε,
 μήτηρ θ', ἡ μιν ἔτικτε δυσάμμορος, ἡδ' ἐγὼ αὐτός·
 Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάγοντο πολῖται·
 Τρωῆσιν δ' Ἐκάβη ἀδονοῦ ἐζήρχε γόοιο·
 "τέκνον, ἐγὼ δευλή· τί νύ βεῖομαι αἰνὰ παθοῦσα,
 σέυ ἀποτεθνηῶτος; δ' μοι νύκτας τε καὶ ἡμέρας
 εὐχολῇ κατὰ ἄστυ πελέσκεο, πάσι τ' ὀνειῶρ
 Τρωσὶ τε καὶ Τρωῆσι κατὰ πτόλιν, οἷς σε θεὸν ὥς
 δευέχατ'· ἡ γὰρ καὶ σφι μάλα μέγα κύδος ἔησθα
 ζωὸς ἐών· νῦν αὖ θάνατος καὶ μοῖρα κινάει."

■ = Visuele associatie als mnemotechniek

■ = Affectieve mnemotechniek

■ = Visuele associatie + affectie als mnemotechniek

Afbeelding 13: Model met visuele en affectie mnemotechnieken geclassificeerd naar woordveld

Hieruit kan men opmaken dat een groot deel van de tekst bestaat uit visuele associatie en affectie als mnemotechniek, waarbij deze twee mnemotechnieken elkaar grotendeels afwisselen. Ze overlappen elkaar (groen gemarkeerde gebieden) verspreid over de tekst. Ook *semantic priming* is onderzocht in de tekst. Onderstaand figuur ontstaat wanneer deze mnemotechniek wordt toegevoegd aan het model in afbeelding 13.

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσαστο φάσαντων ὄξυ,
τό οἱ ὑπὸ λατάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
οἴμησεν δὲ αἰεὶς ὥς τ' αἰετὸς ὑψητετής,
ὃς τ' εἰσὶν πεδίωνδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν
ἀρπάξων ἢ ἄρ' ἄμυλῃν ἢ πτόκα λαγῶν
ὥς Ἔκτωρ οἴμησε τινάσσαν φάσαντων ὄξυ.
ὀρμήθῃ δ' Ἀγύλευς μένεος δ' ἐμπλήσας θυμὸν
ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε
καλὸν δαιδάλεον, κορυθὶ δ' ἐπένευε φαεινὴ
τετραφάλῃ· καλαὶ δὲ περισεσίοιτο ἔθειραι
γρυσταί, ὃς Ἥφαιστος ἰεὶ λόφον ἀμφὶ θαμειάς,
οἷος δ' ἀστήρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ὀμιλῶν
ἔσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἴσταται ἀστήρ,
ὃς αἰγλήσῃ ἀπέλαμπ' εὐήκεος, ἣν ἄρ' Ἀγύλευς
πᾶλλον δεξιτερῇ φρονέων κακὸν Ἔκτορι δῖω
εἰσορόων χροά καλὸν, ὅπῃ εἴζει μάλιστα.
τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔγχετο χροά γαῖαν τεύχεα
καλὰ, τὰ Πατρόκλιοιο βῆν ἑνάρησε κατακτάς·
φαίνεται δ' ἡ κληῖδες ἀπ' ὅμων αὐγῆν ἔχουσι
λαυκανίην, ἵνα τε ψυχῇς ὄκιστος δλεθρὸς
τῇ ῥ' ἐπὶ οἱ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγχετ' ὁδὸς Ἀγύλευς
ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐγῆος ἤλυθ' ἀκρότῃ
οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελὴν ταμε χαλκοβάρει,
δορα τὴν προτείπειτο ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.
ἦριτε δ' ἐν κονίῃ, ὃ δ' ἐπεύξατο δῖος Ἀγύλευς·
"Ἔκτορ, ἀτὰρ ποῦ ἔσθῃ Πατρόκλι' ἐξενάρησεν
σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξω νόσφιν ἐόντα,
γῆπτε· τοῖο δ' ἄνευθεν ἀρσστήρ μετ' ὀμείνων
γῆυσιν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐγὼ μετόπισθε λελειμμένη
ὃς τοι γούνατ' ἔλυσαι, σὲ μὲν κύνες ἡδ' οἰῶναι
ἐλκήσουσ' ἀκόως τὸν δὲ κτερούουσιν Ἀχαιοί."
Τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος Ἔκτωρ·
"λίσσομαι ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σὸν τε τοκήαν,
μὴ με ἔα παρὰ νηυσὶ κύνας καταδάσσειν Ἀχαιῶν,
ἀλλὰ σὺ μὲν γαλκὼν τε ἄλλης γρυσσὶν τε δέδεξο,
δοῖρά τε τοι δόσουσι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ,
σῶμα δὲ οἶκός· ἐμὸν δόμεναι πάλιν, δοῖρα πυρὸς με
Τρῶες καὶ Τρώων ὀλογοὶ λελάσσωσι θανόντα."
Τὸν δ' ἄρ' ὑπὸ δόρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀγύλευς·
"μὴ με, κύων, γούνων γυνάξω μηδὲ τοκήαν,
οἱ γὰρ πᾶς αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
ἅμ', ἀποταμνόμενον κρέα ἐδόμενα, οἷα ἔοργας
ὥς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῇς ἀπαλάλκοι,
οὐδ' εἰ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινῆριτ' ἄποινα
στήσωσ' ἑνθάδ' ἄγοντες, ὑπόστανται δὲ καὶ ἄλλα,
οὐδ' εἰ κέν σ' αὐτόν γρυσσὶ ἐρυσσάσθαι ἀνώγοι
Δαρδανίδης Πριάμος, οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐλθεμένη λεγέσσοι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτῇ.
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰῶναι κατα πάντα δάσσονται."
Τὸν δὲ καταθνήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἔκτωρ·
"ἦ σ' εὖ γινώσκων προτιόσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἐμὲλλον
πεισεῖν· ἦ γὰρ σοὶ γε σιδήρεος ἐν ὀρεσὶ θυμὸς
φράζει νῦν, μὴ τοι τι θεῶν μῆνιμα γένωμαι
ἡματι τῷ ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν."
Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,
ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων πταμένη Αἰδοῦσε βεβήκει,
ὃν πότμον γούσσα, λιποῦσ' ἀνδροτήτα καὶ ἦβην.
τὸν καὶ τεθνηῶτα προσηύδα δῖος Ἀγύλευς·
"τέθνηθι κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὅπότε κεν δῇ
Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι."
Ἦ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῦ ἐρύσαστο γαλκῶν ἔγχετο
καὶ τὸ γ' ἀνευθεν ἔθνη, ὃ δ' ἀπ' ὅμων τεύχε' ἐσύλα
αἱματόεντ' ἄλλοι δὲ περιδραμον νῆες Ἀχαιῶν,
οἱ καὶ θηήσαντο οὐκ ἔτι καὶ εἶδος ἀγῆστον
Ἔκτορος, οὐδ' ἄρα ῥι τις ἀνομιεῖται γε παρέστη.
ὥδε δὲ τις εἰπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·

"ὦ πόποι, ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφαφάσθαι
Ἔκτωρ ἢ ὅτε νῆας ἐνέπρησεν πυρὶ κηλέῃ."
Ὡς ἄρα τις εἰπεσκε καὶ οὐτήσασκε παραστάς·
τὸν δ' ἐπεὶ ἐξενάρησε ποδάρκης δῖος Ἀγύλευς
στάς ἐν Ἀχαιοῖσιν ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευεν·
"ὦ φίλοι, Ἀργεῖων ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες,
ἐπεὶ δὴ τὸνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν,
ὃς κακὰ πολλὰ ἔρρεξεν, ὃς οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
εἰ δ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσσι περὶθόμεν,
δοῖρα κ' ἐτι γινώμεν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσιν,
ἢ καταλείψουσιν πόλιν ἄκρην τοῦδε πεσόντος,
ἢ μένειν μεμάσσι καὶ Ἔκτορος οὐκέτ' ἐόντος
ἀλλὰ τί ἡ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
κεῖται παρ νηυσὶ νεκὸς ἀκλάντος ἀθάπτος
Πάτροκλος, τοῦ δ' οὐκ ἐμπλήσονται, δοῖρα ἂν ἐγὼ γε
ζωοῖσιν μετὰ καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρῃ
εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' ἐν Αἰδαίᾳ,
αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλον μεμνήσομαι· ἑταίρου,
νῦν δ' ἄγ' ἀεΐδοντες πατήρ, κοῦροι Ἀχαιοί,
γῆυσιν ἐπὶ γλαφυρῇσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἀγῶμεν.
ἡρώμεθα μέγα κύδος· ἐπέφνομεν Ἔκτορα δῖον,
ὃ Τρῶες κατὰ ἄστυ θεῶς εὐεγχετόντο."
Ἦ ῥα, καὶ Ἔκτορα δῖον ἀεικέα μῆδετο ἔργα,
ἀμφοτέρων μετοπίσθε ποδῶν τέτρηνε τενόντα
ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρης, βοέους δ' ἐζήπτεν ἱμάντα,
ἐκ διόροιο δ' ἔδρασε, κάρη δ' ἐλκεσθαὶ ἔαεν
ἐς δίον δ' ἀναβὰς ἀνὰ τε κλυτὰ τεύχε' ἀείρας
μάστιξεν ῥ' ἔλασεν, τὸ δ' οὐκ ἄεκοντε πετέσθην.
τοῦ δ' ἦν ἐλκομένοιο κονίσταλος, ἀμφὶ δὲ χαίται
κυάνεαι πίναντο, κάρη δ' ἄπαν ἐν κονίῃσι
κεῖτο πάρος γαριεῖ· τότε δὲ Ζεὺς θυμωμένεσσι
δῶκεν ὀρεκίσσασθαι, ἔη ἐν πατρίδι γαίῃ.
Ὡς τοῦ μὲν κεκόντο κάρη ἅπαν· ἡ δὲ νῦν μήτηρ
τύλλε κομῇ, ἀπὸ δὲ λυτάρην ἔρριψε καλύπτειν
τῆλός, κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδούσα,
φωμῶξεν δ' ἐλεεινὰ πατήρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
κωκυτῶ τ' εἴγοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστυ,
τῷ δὲ μάλιστα ἄρ' ἦν ἐναλίγκιον, ὥς εἰ ἅπαντα
ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύγχοιτο κατ' ἄκρας.
λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μὲν ἔχον ἀσφαλόμενα,
ἐξελθεῖν μεμαῶτα πύλων Δαρδανίανων,
πάντας δὲ λιτάνευσεν κλινόμενος κατὰ κόπρον,
ἐξ ὀνομακλήδην ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον·
"σχεσθε, φίλοι, καὶ μ' οἷον εἰάσατε κηδομένοισι περ
ἐξελθόντα πόλιν ἰκέσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν·
λίσσομαι ἄνδρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν,
ἦν πᾶς ἡλικίην αἰδέσσετο ἡδ' ἐλεήσει
γῆρας· καὶ δὲ νῦν τῷ γε πατὴρ τοιόδε τέτυκται.
Πηλεὺς, ὃς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι
Τρωσὶ μάλιστα δ' ἐμοὶ περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε
τόσσους γὰρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας
τῶν πάντων οὐ τόσσον οὐδύρομαι ἀχνύμενος περ
ὥς ἐνός, οὐ μ' ἄχος ὀξὺ κατοίσεται Αἰδοῦς εἰσὶν
Ἔκτορος· ὥς ὄφελεν θανέειν ἐν γερσὶν ἐμῇσι
τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντά τε μυρομένο τε,
μήτηρ θ', ἡ μιν ἔτικτε δυσάμμορος, ἡδ' ἐγὼ αὐτός.
Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται·
Τρωῆσιν δ' Ἐκάβη ἀδινού ἐξήργε γόοισι
"τέκνον, ἐγὼ δειλὴ τί νῦν βεῖομαι αἰνὰ παθοῦσα,
σεῦ ἀποτεθνηῶτος; ὁ μοι νύκτας τε καὶ ἡμῶρ
εὐχολὴ κατὰ ἄστυ πελέσκει, πᾶσι τ' ὄνειαρ
Τρωσὶ τε καὶ Τρωῇσι κατὰ πόλιν, οἱ σε θεὸν ὥς
δειδέχατ'· ἡ γὰρ καὶ σφι μάλα μέγα κύδος ἐπῆσθα
ζῶς ἐόν· νῦν αὖ θάνατος καὶ μοῖρα κτείνει."

■ = Visuele associatie

■ = Affectie

■ = Visuele associatie + Affectie

■ = Semantic priming

Afbeelding 14: model met associatieve en affectieve mnemotechnieken geassocieerd naar woordveld

4.2 Analyse model met associatieve en affectieve mnemotechnieken

In afbeelding 14 worden alle onderzochte associatieve en affectieve mnemotechnieken weergegeven. Bijna de hele passage bestaat uit één of meerdere van deze mnemotechnieken. De hele tekst is dus gelinkt aan een mnemotechniek. De ruimte voor improvisatie voor de dichter is heel erg klein. De visuele en affectieve mnemotechnieken wisselen elkaar grotendeels af. Of dit van toeval afhangt of dat de schrijver dit bewust heeft gedaan, vergt meer onderzoek.

Sommige woorden en zinsdelen bevatten zowel visuele associatie als affectie. Deze woorden en zinsdelen bestaan uit specifieke details. Specifieke details helpen bij de verwerking van de emoties in de tekst, in tegenstelling tot abstracte verklaringen. Deze details worden vaker gerealiseerd wanneer een spreker/luisteraar er een beeld bij heeft.⁸⁵ Concrete details zorgen er dus voor dat emoties toenemen en zijn een teken van beeldvorming door de spreker. Deze details leiden tot meer frequente vertellingen en minder veranderingen binnen het verhaal.⁸⁶ Dit verklaart waarom enkele gedeelten groen gemarkeerd zijn en vormt tevens bewijs voor de veronderstelde mate van oraliteit. Specifieke details zorgen voor een “vaste” versie van het verhaal. Deze specifieke details kunnen aangetoond worden door visualisatie en affectie. Het feit dat de groen gemarkeerde gebieden steeds terugkeren, zou gekoppeld kunnen worden aan het fenomeen van herhaling, dat op zijn beurt weer zorgt voor een betere memorisatie.⁸⁷

Dit fenomeen zou ook kunnen gelden voor *semantic priming*, die verspreid door de tekst steeds weer terugkeert. Wanneer dit maar op één plek in de tekst zou voorkomen, vindt er geen herhaling plaats in de rest van de tekst. Dit zou tot een slechtere memorisatie kunnen leiden. Wanneer tijdens het gebruik van andere mnemotechnieken het steeds terugkomen van *priming* impliciet verwerkt wordt in het brein, kan dit voor sterkere memorisatienetwerken zorgen. Dit leidt tot betere memorisatie van de gehele tekstpassage. Ook zou het steeds terugkeren van meerdere mnemotechnieken op dezelfde plek in de tekst na enkele regels bewust kunnen zijn toegepast, omdat het menselijk brein korte stukken beter kan memoriseren. Door vervolgens na enkele regels extra mnemotechnieken te hanteren, ontstaat een beter memorisatienetwerk met meer associaties en wordt het beter opgeslagen. Men heeft zo impliciet een geheugensteun en is daarna in staat om weer enkele regels te kunnen opslaan.

Kortom: bijna de hele onderzochte passage bevat mnemotechnieken. Hierdoor – en

⁸⁵ Zie paragraaf 3.1.2.

⁸⁶ Rubin 1995, 56.

⁸⁷ Zie paragraaf 2.2.

dus door het gebruik van specifieke details - is er maar weinig ruimte voor improvisatie. Dit pleit voor een onveranderlijke versie van het verhaal, en een hoge mate van oraliteit.

5. Discussie en conclusie

In deze scriptie heb ik nieuwe argumenten aangevoerd om aan te sluiten bij het debat over of de *Ilias* een orale traditie was of alleen gelezen werd. Het enige concrete bewijs uit de oudheid is namelijk Plato's *Ion* waarin Ion beweert dat hij Homerus' tekst kan citeren uit het hoofd. Wanneer er sprake zou zijn van een orale traditie, moest men dus in staat zijn om de *Ilias* te memoriseren en uit het hoofd voor te dragen. Er is echter alleen een geschreven versie bekend. González heeft hier een oplossing voor en stelt dat de geschreven versie van de *Ilias* een leertekst was die de rapsoden uit het hoofd leerden om vervolgens oraal voor te dragen. Dit wil zeggen dat de geschreven tekst gememoriseerd moest worden. Memorisatie gaat gepaard met mnemotechnieken die helpen bij het memoriseren van zo'n tekst. Aan de hand van taalwetenschappelijke theorieën blijkt dat associatie en affectie helpen bij het herinneren van teksten. Om te bewijzen dat de *Ilias* in een orale traditie stond zoals González dat voorstelt, zouden er dus associatieve en affectieve mnemotechnieken aanwijsbaar moeten zijn in de geschreven *Ilias* in zo een hoedanigheid dat er gesteld kan worden dat ze invloed hebben op het memorisatieproces van de tekst. De volgende onderzoeksvraag stond bij het onderzoeken daarvan centraal:

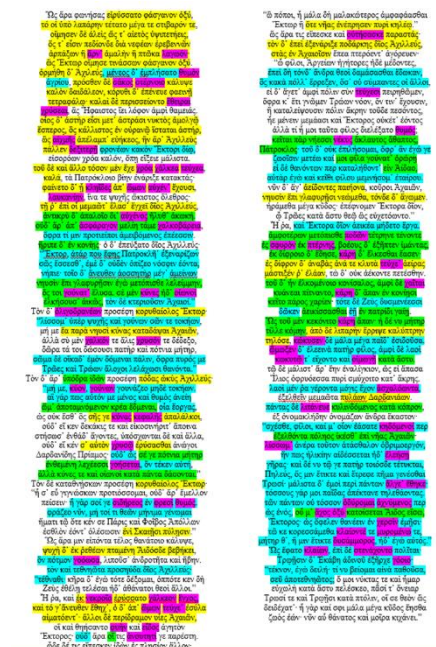
Welke associatieve en affectieve linguïstische kenmerken voor het memoriseren van teksten zijn aanwezig in Homerus' Ilias?

Allereerst is er beschreven op welke manier in het brein associatie en affectie als mnemotechniek dienen.

Vervolgens zijn er enkele manieren van associatie en affectie als mnemotechniek beschreven. Er is gekeken naar de aanwezigheid van deze mnemotechnieken in een passage van de *Ilias*, *Ilias XXII 306-436*, waarin Hektor's dood beschreven wordt. Daaruit is gebleken dat bijna de gehele tekst uit deze mnemotechnieken bestaat (zie afbeelding 15).

5.1 Discussie

De hele scriptie is gebaseerd op de aanname dat men bij het memoriseren van teksten begrijpt wat er staat. Er is sprake van associatie in een tekst, wanneer de lezer of luisteraar in staat is om de verbinding tussen twee woorden, woordgroepen of passages te leggen. Het is duidelijk dat men dan begrip van de

Afbeelding 15: *Ilias XXII 306-436* met de aanwezige associatieve en affectieve mnemotechnieken geclassificeerd naar woordveld

tekst moet hebben. Je kunt immers goud, brons en ijzer niet aan elkaar koppelen als materiaalsoort als je niet weet wat deze woorden betekenen. *Semantic priming* gaat dus niet op als men geen begrip van de tekst heeft. Losse ongerelateerde woorden kunnen niet op dezelfde manier aan elkaar gekoppeld worden als gerelateerde woorden, omdat hierbij niet zo een sterk memorisatienetwerk wordt opgesteld. Er is dan namelijk geen semantische overeenkomst die impliciet het neuronennetwerk versterkt wat het memorisatieproces bevordert. Dit geldt ook voor associatie door middel van het betrekken van sensorische systemen. Je moet weten wat een zwaard is en hoe het eruit ziet om er een beeld van te vormen. Op deze manier wordt er een link gelegd met de occipitale hersenkwab. Wanneer er echter geen beeld van gevormd is, kan de link niet worden gelegd en is het netwerk niet zo sterk en uitgebreid als wanneer er wel een beeld gevormd kan worden.

Affectie gaat nog een stap verder. Men moet begrijpen wat er in de tekst staat én moet zich daarbij in kunnen leven in de situatie die zich voordoet. Zonder begrip van de tekst, kan inleving niet plaatsvinden. De mnemotechniek van affectie is volledig gebaseerd op de inleving van de lezer of luisteraar. Begrip van de tekst is dus van uiterst belang. Als men niet snapt dat de geliefde van Achilles gedood is, doordat hij de inhoud van deze woorden niet begrijpt, is de kans dat hij medelijden heeft met Achilles nihil. Deze mnemotechniek zal dan ook niet opgaan voor de passage waarin beschreven wordt dat Achilles zijn vriend mist en wraak wil nemen.

De in deze scriptie onderzochte mnemotechnieken berusten dus volledig op de semantische inhoud. Als de inhoud van de tekst niet begrepen wordt, zijn deze mnemotechnieken niet van toepassing. De aanname die gedaan is in dit onderzoek, is dat men ten tijde van de voordracht van de *Ilias* begreep wat er in de *Ilias* stond en dus weet had van de inhoud van ieder woord.

Er zijn verschillende onderzoeken verricht naar manieren van leren en onthouden. Zo onderzocht Mayer het verschil tussen *rote* vs. *meaningful learning*. Men leert op basis van herhaling (*rote*) of begrip. Wanneer er gebruikgemaakt wordt van begrip bij het leerproces (zoals er ook in deze scriptie vanuit gegaan wordt), is de leerder ook in staat om iets met deze informatie te doen. Hij kan de geleerde informatie toepassen op nieuwe situaties en heeft een dieper begrip van de geleerde tekst. Dit diepere begrip is bijvoorbeeld nodig om emoties te voelen die de tekst kan oproepen. Bij het leren op basis van herhaling is dit begrip geen essentieel onderdeel. Door veel herhaling van de informatie, in dit geval een tekst(passage), is de leerder in staat om de tekst te herinneren. Dit hele memorisatieproces is dus gebaseerd op

pure herhaling, zonder enige kennis van de inhoud.⁸⁸ Hieruit blijkt dat het ook mogelijk is om (enorme) hoeveelheden tekst uit het hoofd te leren door herhaling zonder te snappen wat er in de tekst staat. Ongetwijfeld bemoeilijkt dit wel het memorisatieproces.

Een andere studie sluit aan bij het *rote learning* van Mayer. Saleem 2015 deed onderzoek naar mensen die de Koran uit het hoofd kennen. Het onderzoek bevatte zowel mensen die Arabisch spraken als mensen die dat niet deden. De mensen die de taal niet konden spreken, maar wel de Koran uit het hoofd kenden, konden hun linguïstische kennis niet gebruiken voor het memorisatieproces. Uit het onderzoek bleek dat deze mensen ook niet in staat waren om morfologische patronen te ontdekken in het klassiek Arabisch.⁸⁹ Dit vormt bewijs voor het feit dat mensen in staat zijn om enorme passages tekst te memoriseren zonder de inhoud of de taal waarin het geschreven is, te kennen.

De studies van Mayer en Saleem vormen bewijs dat mensen in staat zijn om teksten te memoriseren zonder kennis te hebben van de inhoud. Dit spreekt mijn aanname dat men gebruik maakt van de semantische inhoud bij het memoriseren van de tekst tegen. Het is mogelijk dat men alleen leert op basis van herhaling. Dit past bij *the Oral-Formulaic Theory*, beschreven in de inleiding van deze scriptie. Deze theorie gaat er namelijk vanuit dat de tekst is gebaseerd op bepaalde vaste formules, die regelmatig terugkeren in de tekst. Dit is als het ware ook een vorm van herhaling. Volgens de theorie van Mayer zouden deze vaste formules die met regelmaat terugkeren, het memorisatieproces kunnen bevorderen. De inhoud heeft hier geen invloed.

Kortom: het is niet vanzelfsprekend dat de inhoud altijd betrokken is bij het memoriseren van teksten. Men zou de losse woorden uit het hoofd kunnen leren. Bij deze manier van leren kunnen associatie en affectie als mnemotechniek geen rol spelen. Er wordt dan bijvoorbeeld geen beeld gevormd bij beeldspraak. Wanneer men de *Ilias* uit het hoofd leerde zonder enige kennis van de inhoud van de tekst, is dit onderzoek niet nuttig voor het debat over de orale traditie van de *Ilias*. Daarom is het van belang om nader onderzoek te doen naar in hoeverre mensen grote passages tekst kunnen onthouden zonder kennis van semantische inhoud én met kennis van semantische inhoud. De aanname die in deze scriptie gedaan is, moest bewezen worden. Een bewijs voor deze aanname is het bestaan van vele *scholia* die de woorden van de *Ilias* proberen uit te leggen. Als men de inhoud van de *Ilias* niet begreep en niet wilde begrijpen, zouden *scholia* niet aanwezig hoeven zijn. Ze bestaan echter wel. Dit geeft mijns inziens aan dat men de semantische inhoud van de tekst wilde

⁸⁸ Mayer 2002, 226-232.

⁸⁹ Saleem 2015.

begrijpen en dat de inhoud een rol speelde, mogelijk ook bij het memoriseren ervan.

Verder heb ik in deze scriptie aangenomen dat woorden en woordgroepen in voor iedereen geldende categorieën geplaatst kunnen worden. Iedereen ervaart dingen op andere manieren. Dit heeft invloed op de taal en andersom. Dit wordt in de psycholinguïstiek de linguïstische relativiteit genoemd. Sapir en Whorf stellen daarbij dat de structuur en de woordenschat van een taal invloed hebben op de manier waarop wij de wereld waarnemen en op ons denken.⁹⁰ In het licht van deze stelling zou er aangenomen kunnen worden dat de Grieken uit de oudheid een woord uit de *Ilias* op een andere manier ervaren dan wij, die bekend zijn met het Oudgrieks, maar als moedertaal het Nederlands hebben. Tijdens de passageanalyse in hoofdstuk 3 heb ik de linguïstische relativiteit niet meegenomen. Ik heb de begrippen samengesteld en woorden en woordgroepen uit de *Ilias* op basis van mijn eigen ervaring met deze begrippen ingedeeld. Er is hierbij niet gekeken naar op welke manier de oude Grieken deze woorden zouden kunnen hebben ervaren. Oftewel: dit onderzoek is volledig verricht in het licht van de hedendaagse (Nederlandse) visie op Oudgriekse woordbetekenissen. Het is onbekend of er in de oudheid op dezelfde manier naar de inhoud van de woorden in de *Ilias* werd gekeken. Hier heb ik geen rekening mee gehouden in mijn onderzoek. Door echter in de beschrijving van de historie van associatie en affectie Aristoteles en andere schrijvers uit de oudheid mee te nemen, is er wel een ruwe schets gemaakt van hoe er in de oudheid tegen deze begrippen aan werd gekeken. Ik heb me niet verdiept in de specifiek gebruikte woorden uit de *Ilias*. Misschien voelt men tegenwoordig geen emotie bij woorden, die in de oudheid wel affectie met zich mee brachten.

Ook zou men mijn passageanalyse in twijfel kunnen trekken, omdat ik me op een grijs gebied begeef wat betreft wanneer een woord nog wel tot een bepaalde categorie gerekend wordt en wanneer niet. Misschien vind ik sommige woorden nog bij bedroefdheid passen, terwijl iemand anders dat meer boosheid zou vinden. Ik heb geprobeerd mijn keuzes op een objectieve, wetenschappelijke manier weer te geven.

Vanwege de beperkte omvang van de scriptie is er slechts gekeken naar enkele mnemotechnieken en ook maar naar enkele vormen binnen deze mnemotechnieken. Zoals hierboven beschreven, zijn deze mnemotechnieken volledig gebaseerd op de semantische inhoud. Het is niet bekend of men gebruikmaakte van de inhoud van de tekst om deze te kunnen memoriseren. Er zijn nog veel meer mnemotechnieken die van invloed zijn op het memoriseren van (langere) tekstpassages en die niet gebaseerd zijn op de inhoud van de tekst.

⁹⁰ Perlovsky 2009, 518-526.

Bij het betrekken van sensorische systemen als mnemotechniek, is ook besproken dat men gebruikmaakt van de fonologie van woorden voor het memoriseren van tekst. Dit staat los van de inhoud van de tekst en moet nader onderzocht worden. De mnemotechnieken die ook van toepassing zijn wanneer men geen gebruik zou maken van de inhoud bij het memoriseren van teksten, zouden in een vervolgonderzoek onderzocht moeten worden om te kijken of ze ook aanwezig zijn in de *Ilias*. Dat zou mijn onderzoeksresultaten kunnen versterken en/of bevestigen.

Bovendien is er maar naar één passage van 131 regels uit de *Ilias* gekeken, waarin Hektor's dood beschreven wordt. Deze passage is inherent emotioneel en dus affectief. Een goede suggestie voor vervolgonderzoek zou zijn om een passage die niet inherent emotioneel is te onderzoeken, bijvoorbeeld een schepencatalogus, waarin mogelijk andere mnemotechnieken aanwezig zijn.

Uit dit onderzoek kan er niet geconcludeerd worden dat de *Ilias* in een orale traditie stond. Er zijn meer factoren die een rol spelen bij het memoriseren van teksten en zonder die onderzocht te hebben in het licht van de *Ilias*, moet deze conclusie uitblijven. Er kan wel voorzichtig gesteld worden dat op basis van de onderzochte associatieve en affectieve mnemotechnieken de kans groot is dat, omdat er zo weinig ruimte voor improvisatie is en een groot gedeelte van de tekst uit memorisatietechnieken bestaat, de geschreven *Ilias* gecomponeerd is om gememoriseerd te worden, mits men gebruikmaakte van de inhoud bij het memoriseren van de *Ilias*.

Mijn verwachtingen waren dat de *Ilias* oraal werd overgeleverd en later werd opgeschreven. Dit wekte namelijk mijn interesse om met mijn taalwetenschappelijke achtergrond te kijken naar welke memorisatiekenmerken aanwezig waren in de *Ilias*. Op basis van dit onderzoek en de theorie van González, is mijn verwachting dat de *Ilias* gememoriseerd werd, bevestigd, mits het over de geschreven versie van de *Ilias* gaat en in zover dat mogelijk is met slechts twee onderzochte mnemotechnieken en de aanname dat de inhoud van tekst een rol speelt in het memorisatieproces.

De resultaten hebben ook tot een nieuw inzicht geleid. Zoals uit paragraaf 4.1 is gebleken, wisselen de affectieve en associatieve mnemotechnieken elkaar (grotendeels) af. Of daar een reden toe is of dat het toeval is, moet uit vervolgonderzoek blijken.

In vervolgonderzoek zouden andere taalwetenschappelijke mnemotechnieken in de *Ilias* onderzocht moeten worden. Men zal hiervoor een taalwetenschappelijk onderzoek naar de linguïstische mnemotechnieken moeten doen. Hiervoor zou ook de linguïstische relativiteit nader onderzocht moeten worden. Wanneer dan blijkt dat ook deze mnemotechnieken in

groten getale aanwezig zijn en elkaar afwisselen in de *Ilias* zoals visuele associatie en affectie dat doen, dan zou dit een compositiepatroon van de dichter kunnen zijn. Onderzoek naar de beweegredenen van dit compositiepatroon zou uiterst interessant zijn.

5.2 Conclusie

González stelt dat de *Ilias* in een orale traditie stond en dat de geschreven tekst een script was dat de rapsoden uit het hoofd leerden. Men zou verwachten dat er dan veel verschillende versies zouden ontstaan, maar volgens González is dat niet mogelijk, omdat wanneer een rapsode het hele verhaal aanpaste aan het publiek en het verhaal hercomponeerde, hij niet trouw was aan de originele *Ilias* van Homerus en hij door zijn omgeving werd uitgemaakt als leugenaar.⁹¹ Veel ruimte voor improvisatie mocht er dus ook niet zijn.

Aangezien bijna de hele onderzochte passage uit associatieve en affectieve mnemotechnieken bestaat, kan er gesteld worden dat er weinig ruimte was voor improvisatie voor de rapsode. Daarnaast is er door de grootschalige aanwezigheid van de onderzochte mnemotechnieken de mogelijkheid dat op basis van dit onderzoek de geschreven *Ilias* gecomponeerd is om gememoriseerd te worden. Hierbij moet de kanttekening gemaakt worden dat men dan wel kennis moest hebben van de inhoud van de *Ilias*. Deze scriptie kan dus een bewijs voor de theorie van González vormen, die stelt dat de geschreven *Ilias* een script is dat uit het hoofd geleerd moest worden om te kunnen voordragen.

Kortom: omdat in deze scriptie niet de aanwezigheid van alle linguïstische mnemotechnieken in de *Ilias* onderzocht is, kan er niet geconcludeerd worden dat de geschreven *Ilias* bedoeld was om gememoriseerd te worden. Op basis van dit onderzoek kan ik me dus niet aansluiten bij een kant van het debat over de orale traditie van Homerus' epen. Er zijn echter wel nieuwe inzichten geleverd die bewijs kunnen vormen voor de theorie van González met behulp van vervolgonderzoek.

⁹¹ González 2013, conclusion (geraadpleegd op 25-05-2020).

6. Bibliografie

6.1 Primaire bronnen

- Aristotle, Longinus, Demetrius. *Poetics. Longinus: On the Sublime. Demetrius: On Style*. Translated by Stephen Halliwell, W. Hamilton Fyfe, Doreen C. Innes, W. Rhys Roberts. Revised by Donald A. Russell. Loeb Classical Library 199. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.
- Aristotle. *On the Soul. Parva Naturalia. On Breath*. Translated by W. S. Hett. Loeb Classical Library 288. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957.
- Cicero. *Rhetorica ad Herennium*. Translated by Harry Caplan. Loeb Classical Library 403. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954.
- Homer. *Iliad, Volume II: Books 13-24*. Translated by A. T. Murray. Revised by William F. Wyatt. Loeb Classical Library 171. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.
- Plato. *Statesman. Philebus. Ion*. Translated by Harold North Fowler, W. R. M. Lamb. Loeb Classical Library 164. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

6.2 Secundaire literatuur

- Bird, G. D. (2010). *multitextuality in the Homeric iliad: the Witness of the ptolemaic papyri* (Vol. 43). Harvard Univ Center for Hellenic.
- Bowra, C. M. (1952). *Heroic poetry* (Vol. 1, p. 952). London: Macmillan.
- Conrad, R., & Hull, A. J. (1964). Information, acoustic confusion and memory span. *British journal of psychology*, 55(4), 429-432.
- Crowder, R. G. (2014). *Principles of learning and memory: Classic edition*. Psychology Press.
- Curschmann, M. (1967). Oral Poetry in Mediaeval English, French, and German Literature: Some Notes on Recent Research. *Speculum*, 42(1), 36-52.
- Donald Olding Hebb, *The Organization of Behavior : A Neuropsychological Theory*, Wiley, New York, 1949.
- Fabiani, M., & Donchin, E. (1995). Encoding processes and memory organization: a model of the von Restorff effect. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21(1), 224.
- Finnegan, R. (1977). *Christ and Satan: a critical edition* (Vol. 5). Wilfrid Laurier Univ. Press.

- González, José M. 2013. *The Epic Rhapsode and His Craft: Homeric Performance in a Diachronic Perspective*. Hellenic Studies Series 47. Washington, DC: Center for Hellenic Studies.
- Hebb, D. O. (1949). *The organization of behavior: a neuropsychological theory*. J. Wiley; Chapman & Hall.
- Honko, L. (2000). Text as process and practice: the textualization of oral epics. *Textualization of oral epics*, 3-54.
- Jensen, M. S. (1980). *The Homeric question and the oral-formulaic theory*. Museum Tusculanum Press.
- Jensen, M. S. (2011). *Writing Homer. A Study Based on Results from Modern Fieldwork*.
- Lemarié, J., Eyrolle, H., & Cellier, J. M. (2006). Visual signals in text comprehension: How to restore them when oralizing a text via a speech synthesis?. *Computers in human behavior*, 22(6), 1096-1115.
- Lohmann, Dieter (1970). *Die Komposition der Reden in der Ilias*. Berlin: De Gruyter. (*Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte* 6.)
- Lorch Jr, R. F., & Lorch, E. P. (1986). On-line processing of summary and importance signals in reading. *Discourse processes*, 9(4), 489-496.
- Lord, A. B., Mitchell, S. A., & Nagy, G. (2000). *The singer of tales* (Vol. 24). Harvard University Press.
- Lynch, M. A. (2004). Long-term potentiation and memory. *Physiological reviews*, 84(1), 87-136.
- Mayer, R. E. (2002). Rote versus meaningful learning. *Theory into practice*, 41(4), 226-232.
- McNamara, T. P. (2005). *Semantic priming: Perspectives from memory and word recognition*. Psychology Press.
- Minchin, E. (Ed.). (2011). *Orality, Literacy and Performance in the Ancient World: Orality and Literacy in the Ancient World* (Vol. 9). Brill.
- Monsacré, H. (1984). Weeping heroes in the Iliad. *History and Anthropology*, 1(1), 57-75.
- Mumford, D. B. (1996). Somatic symptoms and psychological distress in the Iliad of Homer. *Journal of psychosomatic research*, 41(2), 139-148.
- Parry, M. (1971). Homeric formulae and Homeric metre. A. Parry (Ed. & Trans.), *The making of Homeric verse: The collected papers of Milman Parry*, 191-239.

- Parry, M. (1971). The traditional epithet in Homer. *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*, 1-190.
- Perlovsky, L. (2009). Language and emotions: emotional Sapir–Whorf hypothesis. *Neural Networks*, 22(5-6), 518-526.
- Rees, B. R. (1972). Pathos in the Poetics of Aristotle. *Greece & Rome*, 19(1), 1-11.
- Robertson, L. T. (2002). Memory and the brain. *Journal of Dental Education*, 66(1), 30-42.
- Rubin, D. C. (1995). *Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes*. Oxford University Press on Demand.
- Saleem, A. (2015). *Does memorization without comprehension result in language learning?* (Doctoral dissertation, Cardiff University).
- Saltz, E., & Donnenwerth-Nolan, S. (1981). Does motoric imagery facilitate memory for sentences? A selective interference test. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 20(3), 322-332.
- Schadewaldt, Wolfgang (1943). *Von Homers Welt und Werk*. 3. Aufl. Stuttgart: K.F. Koehler.
- Ward, J. (2015). *The student's guide to cognitive neuroscience*. Psychology Press.
- West, M. L. (2001). *Studies in the Text and Transmission of the Iliad*. Walter de Gruyter.
- Yates, F. A. (1992). The art of memory. 1966. *London: Pimlico*.

6.3 Bronvermelding afbeeldingen

- Afbeelding voorblad: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rhapsode_Cazes.jpg (geraadpleegd op 22-06-2020)
- Afbeelding 1: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chauveau - Fables de La Fontaine - 01-14.png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chauveau_-_Fables_de_La_Fontaine_-_01-14.png) (geraadpleegd op 14-06-2020)
- Afbeelding 2: Robertson, L. T. (2002). Memory and the brain. *Journal of Dental Education*, 66(1), 31.
- Afbeelding 3: <https://pixabay.com/nl/photos/apple-rode-appel-vruchten-fruit-2736410/> en <https://pxhere.com/nl/photo/1071412> (geraadpleegd op 26-04-2020)
- Afbeelding 4: <https://pixabay.com/nl/illustrations/tafel-schilderen-anime-houten-tafel-1928456/> en <https://pxhere.com/nl/photo/1071412> (geraadpleegd op 26-04-2020)
- Afbeelding 5: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lobes_of_the_brain_NL.svg (geraadpleegd op 28-04-2020)

- Afbeelding 6: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amygdala.jpg> (geraadpleegd op 28-04-2020)
- Afbeelding 7: Robertson, L. T. (2002). Memory and the brain. Journal of Dental Education, 66(1), 38.

7. Bijlagen

7.1 Homerus, Ilias XXII 306-436

Ὡς ἄρα φωνήσας εἰρύσσατο φάσγανον ὀξύ,
τό οἱ ὑπὸ λαπάρην τέτατο μέγα τε στιβαρόν τε,
οἶμην δὲ ἀλεις ὥς τ' αἰετὸς ὑψιπετής,
ὅς τ' εἴσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν
ἀρπάξων ἢ ἄρ' ἀμαλὴν ἢ πτώκα λαγῶν·
ὥς Ἴκτωρ οἶμηνσε τινάσσων φάσγανον ὀξύ.
ὀρμήθῃ δ' Ἀχιλεὺς, μένεος δ' ἐμπλήσατο θυμὸν
ἀγρίου, πρόσθεν δὲ σάκος στέρνοιο κάλυψε
καλὸν δαιδάλεον, κόρυθι δ' ἐπένευε φαεινῇ
τετραφάλῳ· καλαὶ δὲ περισσεύοντο ἔθειραι
χρύσειαι, ἅς Ἥφαιστος ἱεὶ λόφον ἀμφὶ θαμειάς.
οἶος δ' ἀστὴρ εἰσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ
ἔσπερος, ὃς κάλλιπτος ἐν οὐρανῷ ἴσταται ἀστὴρ,
ὥς αἰχμῆς ἀπέλαμπ' εὐήκεος, ἣν ἄρ' Ἀχιλλεὺς
πάλλεν δεξιτερῇ φρονέων κακὸν Ἴκτορι δίω,
εἰσορόων χροά καλόν, ὅπῃ εἴξειε μάλιστα.
τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔχε χροά χάλκεα τεύχεα,
καλά, τὰ Πατρόκλοιο βίην ἐνάριξε κατακτάς·
φαίνεται δ' ἡ κληῖδες ἀπ' ὤμων αὐχέν' ἔχουσι,
λαυκανίην, ἵνα τε ψυχῆς ὤκιστος ὀλεθρος·
τῇ ῥ' ἐπὶ οἷ μεμαῶτ' ἔλασ' ἐγγεῖ διος Ἀχιλλεὺς,
ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἤλυθ' ἄκωκῇ.
οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελίη τάμε χαλκοβάρεια,
ὄφρα τί μιν προτιεῖποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.
ἦρπε δ' ἐν κονίῃς· ὁ δ' ἐπεύξατο διος Ἀχιλλεὺς·
“Ἴκτορ, ἀτάρ που ἔφης Πατροκλῆ' ἐξεναρίζων
σῶς ἔσσεσθ', ἐμὲ δ' οὐδὲν ὀπίξω νόσφιν ἔοντα,
νήπιε· τοῖο δ' ἀνευθεν ἀοσητήρ μέγ' ἀμείνων
νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐγὼ μετόπισθε λελεῖμην,
ὅς τοι γούνατ' ἔλυσσα. σὲ μὲν κύνες ἡδ' οἰωνοὶ
ἐλκήσουσ' αἰκῶς, τὸν δὲ κτεριοῦσιν Ἀχαιοί.”
Τὸν δ' ὀλιγοδρανέων προσέφη κορυθαίολος Ἴκτωρ·
“λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σῶν τε τοκίων,
μὴ με ἔα παρὰ νηυσὶ κύνας καταδάψαι Ἀχαιῶν,
ἀλλὰ σὺ μὲν χαλκὸν τε ἄλις χρυσόν τε δέδεξο,
δῶρα τὰ τοι δώσουσι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ,
σῶμα δὲ οἰκαδ' ἐμὸν δόμεναι πάλιν, ὄφρα πυρὸς με
Τρῶες καὶ Τρώων ἄλοχοι λελάχωσι θανόντα.”
Τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεὺς·
“μὴ με, κύον, γούνων γουνάζω μηδὲ τοκίων.
αἱ γὰρ πῶς αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνείη
ὦμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἔδμεναι, οἷα ἔοργας,
ὡς οὐκ ἔσθ' ὃς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάλκοι,
οὐδ' εἴ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινῆριτ' ἄποινα
στήσωσ' ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόσχονται δὲ καὶ ἄλλα,
οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν χρυσῷ ἐρύσασθαι ἀνώγοι
Δαρδανίδης Πρίαμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεχέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται.”
Τὸν δὲ καταθήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἴκτωρ·
“ἦ σ' εὖ γινώσκων προτιόσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἐμελλον
πεῖσειν· ἡ γὰρ σοὶ γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμὸς.
φράξω νῦν, μὴ τοί τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἥματι τῷ ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἔσθλὸν ἔοντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαίῃσι πύλῃσιν.”
Ὡς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε,

Nadat hij zo gesproken had, trok hij zijn scherpe zwaard, dat onder de zijde aan hem hing, zowel groot als stevig, en ineengedoken stormde hij aan zoals een hoogvliegende adelaar, die naar de vlakke gaat door donkere wolken om een zacht lam of een bange haas te grijpen: Zo stormde Hektor aan, terwijl hij zijn scherpe zwaard zwaaide. Maar Achilles zette zich in beweging, en zijn hart vervulde zich met wilde woede, aan de voorzijde bedekte het mooie, kunstige schild zijn borst, en hij schudde met zijn glanzende helm met vier beugels: mooie, gouden manen waren daaromheen in beweging, die Hefaiastos als helmbos daar dicht opeen plaatste. Zoals de Avondster voortschrijdt tussen de sterren in het duister van de nacht, die als mooiste ster in de hemel staat, zo schitterde de speer met stevige punt, die Achilles in zijn rechterhand drilde, slechte dingen bedenkend voor de goddelijke Hektor, kijkend naar de mooie huid, waar die het meest kwetsbaar zou zijn. Het andere zo grote (deel) van hem had wat betreft de huid mooie bronzen wapens, die hij had buitgemaakt, nadat hij het leven van Patroklos had gedood: maar daar waar de sleutelbeenderen de hals scheiden van de schouders, de keel, werd nog getoond, waar de dood van de ziel het snelst is: daar viel de goddelijke Achilles zijn verlanger aan met zijn speer, en de punt ging dwars door de zachte hals: maar niet sneed de speer met koperen punt zijn luchtpijp door, zodat hij tot hem iets antwoordend met woorden kon zeggen. Maar hij stortte in het stof: en de goddelijke Achilles pronkte: “Hektor, jij meende veilig te zijn, Patroklos dodend, en jij trok je niet aan van mij, die ergens ver weg was, dwaas: maar ver weg van hem was ik bij de geweldde schepen achtergebleven als veel sterkere wreker, die bij jou nu de knieën losmaakt: Jou zullen de honden en vogels smadelijk meesleuren, maar de Grieken zullen hem begraven. Tot hem sprak de helmboswuiende Hektor, weerloos zijnde: Ik smee je bij het leven en jouw knieën en ouders: laat niet de honden mij bij de schepen van de Grieken verscheuren, maar neem een overvloed brons en goud als geschenken, die mijn vader en eerbare moeder aan jou zullen geven, en breng mijn lichaam weer naar huis, opdat de Trojanen en de vrouwen van de Trojanen mij, dood, terecht verkrijgen voor de brandstapel. Maar tot hem sprak de snelvoetige Achilles, verachtend kijkend: Hond, smee mij niet bij de knieën en niet bij mijn ouders: want konden mijn kracht en drift maar toestaan dat ik zelf, jouw vlees afsnijddend, jou rauw opeet, vanwege wat je gedaan hebt, zo is het ook niet mogelijk dat iemand de honden weert van jouw hoofd, ook niet als ze tien of twintig keer het losgeld hadden geboden om jou hiervandaan te voeren, en ook als ze andere dingen beloven, zelfs niet als de Dardaan Priamos zou bevelen jou zelf met goud weg te slepen: en niet zal de eerbiedwaardige moeder jou, die zij zelf gebaard heeft, bewenen, nadat ze jou op een bed plaatst, maar de honden en vogels zullen (jou) in alle opzichten opeten. Maar tot hem sprak de helmboswuiende Hektor stervend: “Werkelijk, goed kennend, zie ik jou aan, en niet wilde ik overreden: want voor jou is het hart van ijzer in de borst. Pas nu op, dat ik niet voor jou een of andere oorzaak voor wraak van de Goden word op de dag waarop Paris en Foibos Apollo jou, terwijl je voornaam bent, zullen doden bij de Skaïsche poort.” Nadat hij zo gesproken had, bedekte het einde van de dood hem, en zijn ziel, gevlogen uit het lichaam, ging naar de Hades, jammerend om zijn lot,

ψυχή δ' ἐκ ῥεθέων παμμένη Ἀιδόσδε βεβήκει,
 ὃν πότμον γοώωσα, λιποῦς' ἀνδροτήτα καὶ ἥβην.
 τὸν καὶ θενηῶτα προσήδα διὸς Ἀχιλλεύς·
 “τέθναθι· κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὅπποτε κεν δὴ
 Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἡδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι.”
 Ἥ ῥα, καὶ ἐκ νεκροῖο ἐρύσσατο χάλκεον ἔγχος,
 καὶ τό γ' ἄννευθεν ἔθηχ', ὁ δ' ἀπ' ὤμων τεύχε' ἐσύλα
 αἱματόεντ'· ἄλλοι δὲ περιδράμον υἷες Ἀχαιῶν,
 οἱ καὶ θηήσαντο φυὴν καὶ εἶδος ἀγητὸν
 Ἑκτορος· οὐδ' ἄρα οἱ τις ἀνουτήτι γε παρέστη.
 ὦδε δὲ τις εἶπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·
 “ὦ πόποι, ἦ μάλα δὴ μαλακώτερος ἀμφοφάσθαι
 Ἑκτωρ ἢ ὅτε νῆας ἐνέπρησεν⁹ πυρὶ κηλέω.”
 ὧς ἄρα τις εἶπεσκε καὶ οὐτήσασκε παραστάς·
 τὸν δ' ἐπεὶ ἐξενάριξε ποδάργεος διὸς Ἀχιλλεύς,
 στὰς ἐν Ἀχαιοῖσιν ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευεν·
 “ὦ φίλοι, Ἀργείων ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες,
 ἐπεὶ δὴ τόνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν,
 ὅς κακὰ πόλλ' ἔρρεξεν, ὅς' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι,
 εἰ δ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι πειρηθῶμεν,
 ὄφρα κ' ἔτι γνῶμεν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσιν,
 ἢ καταλείψουσιν πόλιν ἄκρην τοῦδε πεσόντος,
 ἢ μένειν μεμάσσι καὶ Ἑκτορος οὐκέτ' ἐόντος
 ἀλλὰ τί ἢ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
 κεῖται παρ νήεσσι νέκυς ἄκλαυτος ἄθαπτος,
 Πάτροκλος· τοῦ δ' οὐκ ἐπιλήσομαι, ὄφρ' ἂν ἐγὼ γε
 ζωοῖσιν μετέω καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρῃ
 εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν Αἶδαο,
 αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλου μεμνήσοι' ἐταίρου.
 νῦν δ' ἄγ' ἀείδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν,
 νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν.
 ἡράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἑκτορα δῖον,
 ὃ Τρῶες κατὰ ἄστρ' ὡς εὐχετόωντο.”
 Ἥ ῥα, καὶ Ἑκτορα δῖον ἀεικέα μῆδετο ἔργα.
 ἀμφοτέρων μετόπισθε ποδῶν τέτρηνε τένοντε
 ἐς σφυρὸν ἐκ πτέρους, βοέους δ' ἐξήπτεν ἱμάντας,
 ἐκ δίφρου δ' ἔδρησε, κάρη δ' ἔλκεσθαι ἔασεν·
 ἐς δίφρον δ' ἀναβὰς ἀνά τε κλυτὰ τεύχε' αἶφρας
 μᾶστιξέν ῥ' ἐλάαν, τὼ δ' οὐκ ἀέκοντε πετέσθην.
 τοῦ δ' ἦν ἐλκομένοιο κονίσσαλος, ἀμφὶ δὲ χαῖται
 κυάνεαι πίνταντο, κάρη δ' ἅπαν ἐν κονίῃσι
 κεῖτο πάρος χαρίεν· τότε δὲ Ζεὺς δυσμενέεσσι
 δῶκεν ἀεικίσσασθαι ἐπὶ ἐν πατρίδι γαίῃ.
 Ὡς τοῦ μὲν κεκόνιτο κάρη ἅπαν· ἡ δὲ νῦ μῆτηρ
 τίλλε κόμην, ἀπὸ δὲ λιπαρὴν ἔρριψε καλύπτρην
 τηλόσε, κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἐσιδοῦσα.
 ὦμωξεν δ' ἐλεεινὰ πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
 κωκυτῷ τ' εἶχοντο καὶ οἰμωγῇ κατὰ ἄστρ'.
 τῷ δὲ μάλιστα ἄρ' ἦν ἐναλίγκιον, ὥς εἰ ἅπασα
 Ἴλιος ὀφρυόεσσα πυρὶ σμύχοιτο κατ' ἄκρης.
 λαοὶ μὲν ῥα γέροντα μόγις ἔχον ἀσχαλώοντα,
 ἐξελεῖν μεμαῶτα πυλάων Δαρδανιάων.
 πάντας δὲ λιτάνευε κυλινδόμενος κατὰ κόπρον,
 ἐξ ὀνομακλήδην ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον·
 “σχέσθε, φίλοι, καὶ μ' οἷον ἐάσατε κηδόμενοι περ
 ἐξελεθόντα πόλιν ἰκέσθ' ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν·
 λίσσωμι ἄνδρα τοῦτον ἀτάσθαλον ὀβριμοεργόν,
 ἦν πως ἡλικίην αἰδέσσεται ἡδ' ἐλεήσει
 γῆρας· καὶ δὲ νῦν τῷ γε πατὴρ τοιόσδε τέτυκται,
 Πηλεὺς, ὅς μιν ἔτικτε καὶ ἔτρεφε πῆμα γενέσθαι

verlatend de mannelijkheid en kracht. Tot hem, hoewel hij dood was, sprak de goddelijke Achilles: “Sterf jij: Ik zal dan de ellende ondergaan wanneer Zeus dit wil voltrekken en de andere onsterfelijke Goden.” Dat zei hij, en hij trok de bronzen speer uit het lichaam, en plaatste die weg, en hij haalde van zijn schouders de bebloede wapens: De andere zonen van de Grieken kwamen eromheen staan, en zij bewonderden het postuur en het bewonderenswaardige uiterlijk van Hektor: en niet was iemand bij hem aanwezig zonder hem een wond toe te dienen. En zo sprak iemand, kijkend naar de ander dichtbij: O wat een schande, het is veel meer teder Hektor nu aan te raken dan toen hij de schepen in brand stak met brandend vuur. Zo sprak iemand en verwondde (hem), nadat hij erbij was gaan staan. Maar toen de goddelijke snelvoetige Achilles hem had ontwapend, sprak hij de gevleugelde woorden, nadat hij was gaan staan tussen de Grieken: “O Vrienden, aanvoorders en leiders van de Grieken, toen de Goden gaven deze man te overwinnen, die veel slechte dingen heeft gedaan, zo veel (deden) anderen allemaal samen niet (eens), maar kom, laten wij de stad rondom met wapens bestoken, opdat wij nog de geest van de Trojanen, die enkele dingen hebben, kennen, of zij de stadsburcht zullen verlaten, omdat hij gevallen is, of zij streven te blijven, ook al is Hektor er niet meer. Maar wat zegt mijn dierbare hart aan mij wat betreft deze dingen? Bij de schepen ligt een onbeweend, onbegraven lichaam, Patroklos: en ik zal hem niet vergeten, zolang ik onder de levenden verkeer en aan mij de dierbare knieën in beweging komen: en ook al vergeten zij de gestorvenen in de Hades, ik niet en ik zal daar mijn geliefde vriend herinneren. Kom nu, laten wij de Paiaan zingend, zonen van de Grieken, terugkeren naar de gewelfde schepen, en hem meevoeren. Wij hebben grote roem verkregen: We hebben de goddelijke Hektor gedood, tot wie de Trojanen in hun stad bidden zoals aan een God. Dat zei hij, en hij bedacht onderende daden jegens Hektor. Achterop beide voeten doorboorde hij beide pezen van de hiel tot de enkel, en hij stak er riemen van een os door, en hij bond die vast aan de wagenbak, en hij liet het hoofd slepen: Nadat hij in de wagenbak was geklommen en de prachtige wapens had opgetild, geselde hij (de paarden) tot het rennen, beiden gehoorzaamden niet onwillig. Er was een stofwolk van hem, toen hij meegesleurd werd, en rondom spreidden zijn donkere lokken uit, en zijn hele, vroeger prachtige hoofd lag in het stof: en toen gaf Zeus hem aan de vijanden om te verminken op het vaderland. Zo was van hem heel zijn hoofd bedekt met stof; maar zij nu, de moeder, trok haar haar uit, en wierp de glanzende sluier ver weg, en ze jammerde heel erg, nadat ze haar kind gezien had: en zijn geliefde vader weeklaagde meelijwekkend, en het volk rondom werd vastgehouden door zowel de weeklacht als het gejammer verspreid door de stad. En daarop was het het meest gelijkend, alsof geheel Troje, hooggelegen, vanaf de top door vuur in rook opging. Het volk had moeite (met) de oude man, die buiten zichzelf was, verlangend uit de Dardanische poorten te gaan. Maar allen smeekte hij zich wentelend in het vuil, iedere man afzonderlijk luid bij de naam noemend: “Vrienden, houdt jullie in, en laat mij alleen, hoewel jullie bezorgd zijn, nadat ik uit de stad ben gegaan om de schepen van de Grieken te bereiken. Laat ik die verschrikkelijk gewelddadige man smeken, om te zien of hij respect zal hebben voor mijn leeftijd en medelijden met mijn ouderdom: ook nu heeft hij net zo'n vader, Peleus, die hem voortbracht en opvoedde om een ramp te worden voor de Trojanen, en het meest aan mij verschaft hij boven allen smarten. Want zoveel kinderen van mij

Τρωσί· μάλιστα δ' ἔμοι περὶ πάντων ἄλγε' ἔθηκε·
 τόσσους γάρ μοι παῖδας ἀπέκτανε τηλεθάοντας.
 τῶν πάντων οὐ τόσσον ὀδύρομαι ἀχνύμενος περ
 ὡς ἑνός, οὗ μ' ἄχος ὅζου κατοίσεται Ἄιδος εἴσω,
 Ἐκτορος· ὡς ὄφελεν θανέειν ἐν χερσὶν ἐμῇσι·
 τῷ κε κορεσσάμεθα κλαίοντέ τε μυρομένω τε,
 μήτηρ θ', ἣ μιν ἔτικτε δυσάμμορος, ἥδ' ἐγὼ αὐτός.”
 Ὡς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ στενάχοντο πολῖται·
 Τρωῆσιν δ' Ἐκάβη ἀδινού ἐξῆρχε γόοιο·
 “τέκνον, ἐγὼ δειλή· τί νυ βείομαι αἰνὰ παθοῦσα,
 σεῦ ἀποτεθνηῶτος; ὅ μοι νύκτας τε καὶ ἡμῶν
 εὐχολή κατὰ ἄστυ πελέσκεο, πᾶσί τ' ὄνειαρ
 Τρωσί τε καὶ Τρωῆσι κατὰ πτόλιν, οἳ σε θεὸν ὥς
 δειδέχατ'· ἣ γὰρ καὶ σφι μάλα μέγα κῦδος ἔησθα
 ζῶδες ἐών· νῦν αὖ θάνατος καὶ μοῖρα κιχάνει.”

heeft hij gedood, in de bloei van hun leven: om deze allen treur ik
 niet zoveel, hoewel ik wel bedroefd ben, zoals om deze ene, om
 wie het scherpe verdriet mij binnen het huis van Hades zal
 brengen, Hektor: had hij toch in mijn armen mogen sterven: dan
 hadden wij beiden ons verzadigd aan geweene en geklaag, en zijn
 moeder, de zeer ongelukkige die hem baarde, en ik zelf.” Zo
 sprak hij wenend, en met hem klaagden de burgers: en bij de
 Trojaanse vrouwen begon Hekabe met luid geweeklaag: “kind, ik
 rampzalige: waarom leef ik nu nadat ik vreselijke dingen heb
 geleden, omdat jij gestorven bent? (Jij) die voor mij nachten en
 dag steeds trots was in de stad, en een troost voor alle Trojanen en
 Trojaanse vrouwen verspreid over de stad, die jou als een god
 begroetten; want werkelijk ook voor hen was jij een zeer grote
 trots toen je levend was: maar nu bereiken de dood en het lot
 (jou).”